

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелээн

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

shyn.ru

Садар өртээ
хостуг

№ 81
(19712)

2023 чылдың
октябрь 25
среда

Хүннүң үнери — 07:22
Ажары — 17:29
Хүн дурту — 10:7

12+

Материалды 4-5-ки арыннардан номчуур.

/ Буян ООРЖАКТЫҢ тырттырган чуруу.

Шылгарааннарны шаңнаан

Таптыг-ла 100 чыл соңгаар, 1923 чылдың октябрь 23-те, ССРЭ-нің Саң-хөө Улус комиссариадының чанынга күрүнениң бюджет акша-хөреңгизин дээштиг ажыглаарын хынаар Саң-хөө контроль эргелелин тургускан...

/ 3-кү арында

Тываның төлептиг оглу

Оюн Танчай Чырандай оглу 1893 чылда Оюн кожуунун Межегей деп черинге Оюн Чырандай деп ус-шевер дарганның өг-бүлезинге төрүттүнген. Бо дарган кижиниң намдары кончуг солун...

/ 8-ки арында

342 эмчиге чаңгыс катап бээр төлевирни
республика бюджетинден аңгылаан.

Эмчилерге деткимче

2023 чылдың республика бюджетинден 68,4 млн рубльди медицина талазы-биле дээди өөредилге черин дооскаш, республикага келген 342 эмчиге дээди өөредилге чериниң соонда болгаш өске регионнарда күш-ажылчы хүлээлгелерин күүседири-биле чаңгыс катап бээр телевирни аңгылаан.

Телевирни алырда, эмнелге черлеринде хереглетиин турар специалистерниң даңзызы эзугаар ажилга тургустунуп алган болур уjurлуг. 5 чыл дургузунда 200 муң рубльди билдиришкин бижээн соонда, төлөп бээр. Телевир дугайында керээниң хуусаазы ат салган хүнден эгелээр деп санаттынып турар. Чогуур документи-биле кады дужаар билдиришкинни, ажилга тургустунуп алганы эмнелге албан чериниң кадрлар албанынга 5 чылдың дургузунда чылдың-на бижиир. Эмчилерни деткиир программаның киржикчизи, өске эмнелгеже шилчиттирип алган таварылгадан аңгыда, эмнелге 5 чыл дургузунда ажил шагын долузу-биле сагывышаан, күш-ажыл керээзи эзугаар ажилдаары көрдүнгөн.

/ Кадык камгалал яамызының медээлеринден белеткээн.

33 дөрбелчин метрден эвээш шөлдүг квартиралар тутпас

Чаа тудар хей аал чурттаар бажыңнарда квартиралар шөлүн эвээжетпес хемчеглерни алырын Тываның Баштыңы Владислав Ховалыг республиканың Тудуг яамызынга дааскан.

Октябрьның 5-6 хүннөрүнде Кызылга эрткен тудуг шуулганының үезинде Кызылда тудуп турар хей аал чурттаар квартираларның шөлү эвээш дээрзиниң дугайында айтырыг көдүрүлгөн.

Хей аал чурттаар бажыңнар төлевилелинде бичии шөлдүг квартиралар санын көвүдедири тудуг черлери кызыдып турарын элээн каш эксперттер шуулган үезинде дыңнаткан. Ынчангаш квартираларның шөлүнүң хемчээлдери кызырлып бар-ла чыдар. 2023 чылда чаа тудугда эң бичии квартираның шөлү 25 дөрбелчин метр болган.

Республиканың төвү чүгле Кызыл хоорайда бөгүн тудуп турар хей аал чурттаар 30 ажыг бажыңнарда 1 муң ажыг чаңгыс өрээлдиг квартиралар барын ТР-ниң Тудуг яамызы дыңнаткан. Оларның 300-ү азы үштүң бир кези Россияда чааскаан чурттап турар кижиге

ге доктааткан кудуку норма – 33 дөрбелчин метрден эвээш шөлдүг.

Чурттакчы чоннуң кол кезиниң хереглелин боттандыры-биле квартираларның шөлүн бичиилеткенин тудугжулар тайылбырлаан. Бүгү чуртта, Тывада база “чаңгыс

өрээлге” хереглел, шынап-ла, көвүдээни шын.

Тудуг организацияларының чаа тудугларда квартиралар шөлүн бичеледир дээн чүткүлүн шеглээр хемчеглерни ноябрьга чедир саналдап кириер даалганы Тываның Баштыңы В. Ховалыг респуб-

ликаның Тудуг яамызынга берген. Тудуг организациялары-биле бир өрээл квартираның шөлү 33 дөрбелчин метрден эвээш эвес болурун айыткан дугуржулганы чарарын көрүп турар. Оон эвээш шөлдүг квартиралыг бажыңнарны тутпас.

Хову-Аксында 36 өг-бүле чаа квартираны алган

«Чуртталга оран-савазы болгаш хоорай хүрээлэңи» национал төлевилелдин Тывада «Чурттаар аргажок чуртталга фондузун доктаамал кызырарын чедип алыры» регионалдыг төлевилел күүселдези-биле Чеди-Хөл кожунунуң Хову-Аксы суурда хей аал чурттаар ийи бажыңның тудуу доозулган.

Юбилейная кудумчузунда 5 биле 10 дугаарлыг үш каът чаагайжыттыг бажыңнар 18 квартиралыг деп, Тываның Тудуг яамызы

дыңнаткан. Тываның Баштыңы Владислав Ховалыг ол объектилерде тудуг ажилдары канчаар чоруп турарын боду хынап турган.

Эрткен неделяның дышта-ныр хонуктарында квартираларның ээлеринге дүлгүрлерни байырлыг байдалга тывыскаан. Кожуун чагыргазының база Төлээлекчилер хуралының төлээлери чаа бажыңналган өг-бүлелерге өөрүшкүлүг болушкун-биле байырын чедирбишаан, боттарының бажыңнарынга

база чоок-кавы девискээринге камныг болурун чагаан.

Мооң мурнунда Мир кудумчузунуң 4 биле 16 база Юбилейная кудумчузунуң 15 дугаарлыг бажыңнарынга чурттап турган 36 өг-бүле азы 116 кижиге чаа квартираларже көжүп кирген. Первомайская кудумчузунда 11 дугаарлыг бир бажың база колдуунда белен, суг хандырылгазының база аңгылаарының четкилеринге объектини кожуптарга, ажылгалче ол кирер.

Амгы үеде суурда аварийлиг чуртталга бажыңнарындан хамаатыларны өскээр көжүрер программа киржикчилеринге көрдүнгөн хей аалдыг ийи бажың тудуу чоруп турар. Юбилейная кудумчузунда 15 дугаарлыг бажыңда тудуг ажилдары 52 хуу кылдыгган. Ажилчынар бажыңның кырын дуглап, даштын чылыглап, иштики чырык удазынын шөйүп, төп чылыг четкизинге хоорзаларны кожуп турар. Ол-ла кудумчууда 6 дугаарлыг бажыңның тудуу барык доозулган, ооң белени 83 хуу деп, эксперттер дыңнаткан. Объектиде даштыкы ажилдар адакталган, а бажың девискээрин чаагайжыдары доозулгалак.

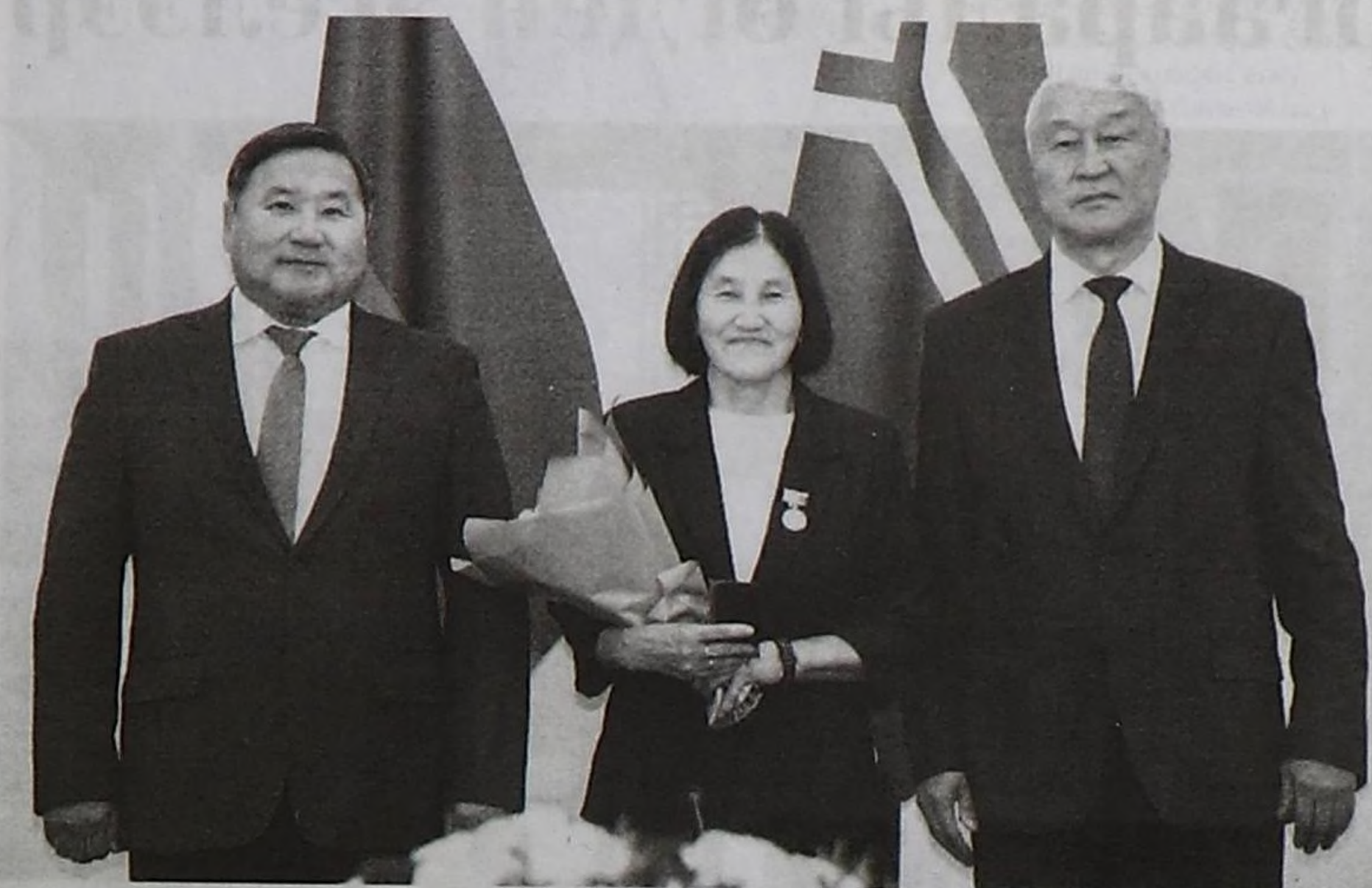
133 кижиге ол үш чаа бажыңдан квартираларының дүлгүрлерин алыр.

Эрткен чылын Хову-Аксы суурга хей аал чурттаар сес бажың ажылгалче кирген. Гагарин кудумчузунда 1а, Мир кудумчузунда 14, 14/1, 32/1, Юбилейная кудумчузунда 3, 9, 13, Интернациональная кудумчузунда 1а адресстиг аварийлиг бажыңнар чурттакчылары чаа оран-саваларже көжүп кирген. Эргижирээн оран-саваның 688 чурттакчызы 211 чаа квартира дүлгүрлерин алгаш, ынаар көшкен.

2017 чылдың январь 1-ге чедир Кызыл хоорайның база хоорай хевирлиг Каа-Хем суурун девискээринде аварийлиг бажыңнар деп санаан чуртталга фондузундан хамаатыларны өскээр көжүрер программа күүселдези бөгүн Тывада доозулганын республиканың Тудуг яамызы дыңнаткан. «Чуртталга оран-савазы болгаш хоорай хүрээлэңи» национал төлевилелдин ачызында аварийлиг бажыңнарда чурттап турган 80 кижиге Кызылда туттунган хей аал чурттаар алды бажыңда квартираларны алган.

/ ТР-ниң Чазаның парлалга албаны.

Шылгарааннарны шаңнаан

Таптыг-ла 100 чыл бурунгаар, 1923 чылдың октябрь 23-те, ССРЭ-ниң Саң-хөө Улус комиссариатының чанынга күрүнениң бюджет акша-хөреңгизин дээштиг ажылгаарын хынаар Саң-хөө контроль эргелелин тургускан. 100 чыл дургузунда контроль-ревизия органнары күрүнениң бюджетиниң чарыгдалын хынаар күштүг система апарган. Контроль-ревизия органнары улуг орукту эрткеш, Россияның Казначействозу чергелиг күрүнениң албан чери кылдыр быжыглаттынган.

Россия Федерациязының Саң-хөө яамызының контроль-ревизия органнарының тургустунганындан бээр 100 чыл ою-биле холбаштыр эртем-практиктиг конференция Тыва Республиканың Чазааның бажыңыга октябрь 23-те болуп эрткен. Ооң мурнуу чарында Федералдыг казначействонун Тыва Республика талазы-биле эргелелиниң казна албанынга шылгараан хоочуннарга болгаш ажылдакчыларга шаңналдарны тыпсырының ёзулалы болуп эрткен.

Россияның Саң-хөө яамызының контроль-ревизия органнарын тургускандан бээр 100 чылы-биле Тываның Баштыңы Владислав Ховалыг Федералдыг казначействонун Тыва Республика талазы-биле эргелелиниң хоочуннарынга болгаш амгы үеде ажылдакчыларынга байырны чедирип, боттарының ажил-хөреңгизин шынчы болгаш бедик мергежилдиг чоруу дээш өөрүп четтиргенин илередип, оларның амыдырал-чуртталгазынга болгаш албан ажил-хөреңгизинге чедиш-киннерни күзөөн.

“Контроль-ревизия органнары чурттуң экономиказын башкаарының, бюджет акша-хөреңгизин чарыгдалын хынаарының кол күрүне албан чери, чүге дээрже Россияның саң-хөө эрге-ажыктарын ол

камгалап турар. Ону Россия Федерациязының Президентизи Владимир Путин Россияның Саң-хөө яамызының контроль-ревизия органнарын тургускандан бээр 100 чылы-биле холбаштыр байыр чедиришкенинге айыткан” – деп, Владислав Ховалыг чугаалаан.

Федералдыг казначействонун Тыва Республика талазы-биле эргелелиниң шылгараңгай хоочуннарынга болгаш ажылдакчыларынга Тываның Баштыңы шаңналдарны тывыскан.

“Россия Федерациязының Саң-хөө яамызының контроль-ревизия органнарының тургустунганындан бээр 100 чылы” медаль-биле контроль-ревизия органнарының хоочуннары Сактаа-Сүрүн-маа Моңгуш, Алдын-оол Сат, Маргарита Салчак, Владимир Степанов болгаш Тыва Республиканың Саң-хөө болгаш бюджет хайгаарал албанының удуртукчузу Татьяна Монгуш олар шаңнатканнар.

Контроль-ревизия органнарынга хөй чылдар дургузунда ак сеткилдиг болгаш бедик үре-түңнелдиг ажылы дээш

Россия Федерациязының Федералдыг хуралының Федерация чөвүлелиниң даргазының шаңналын ТР-ниң Саналга палатазының даргазы Елена Ховалыгга тывыскан.

Контроль-ревизия органнарынга хөй чылдар дургузунда төлептиг ажылы дээш Тес-Хем кожуунунун контроль-саналга албанының инспектору Сайхо Дандаага Тываның Баштыңының Өөрүп четтиришкин бижиин тывыскан.

Бедик мергежилдиги, кызымак ажылы дээш Тыва Республиканың Баштыңының Хүндүлел бижиин Федералдыг казначействонун Тыва Республика талазы-биле эргелелиниң бюджеттин саң-хөө адырында контроль-ревизия салбырының ревизору Ирина Чалбаага, Тере-Хөл кожуунунун контроль-ре-

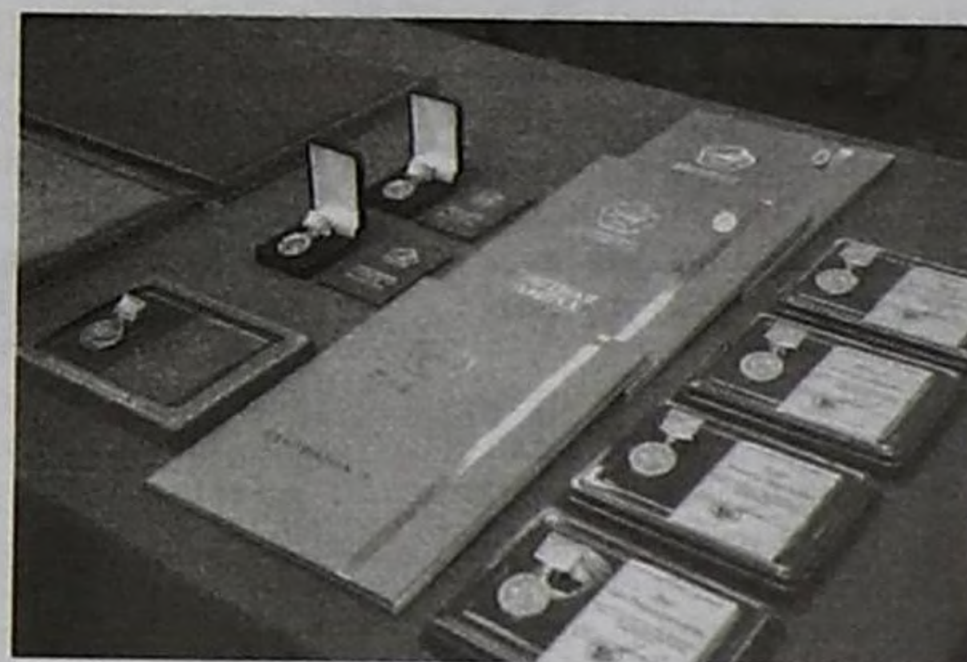
визия албанының удуртукчузу Лилия Санчыга тывыскан.

Контроль-ревизия органнарынга хөй чылдар дургузунда үре-түңнелдиг ажылы дээш “Тыва Республиканың алдарлыг ажылдакчызы” атты Аида Канданга, “Тыва Республиканың алдарлыг экономизи” атты Валентина Моңгуш, Лидия Хомушку оларга тывыскан.

Тываның Баштыңы Владислав Ховалыг шаңнатканнарга байыр чедирип, ол шаңналдар контроль-ревизия органнарын хөгжүдеринге оларның кириген улуг үлүүн бедик-биле үнелээниң бадыткалы-дыр деп демдеглээн.

/ Ш. МОҢГУШ.

Буян ООРЖАКТИҢ тырт-тырган чуруктары.

Бир сая орус-тыва эжеш домактар

Тываның гуманитарлыг болгаш социал-экономиктиг шинчилелдер институту амгы үеде тыва дылды “Яндекс. Очулдурукчу” кириер дээш, сөстөр, сөстөр каттыжышкыннарының болгаш домактарның очулгазының ажылдарын чорудуп турар.

ТР-ниң Чазак Даргазының оралакчызы Орлан Сарыглар «Яндекс. Очулдурукчу» сервиске тыва дылды кириер талазы-биле ажылчын бөлүк-биле ээлчеглиг ужуражылга үезинде ажыл планынче эдилгелерни кириип, очулдурукчулар командазының составын бадылаанын дыңнаткан.

– «Яндекс. Очулдурукчу» сервиске тыва дылды тургузар дизе, бир сая орус-тыва эжеш домактарны чыыры негеттинип турар. Ынчан бис делегейниң кандыг-даа дылындан, англи болгаш кыдат дылдардан тыва дылче дээн чижектиг, сөзүглелдерни очулдуруптар аргалыг апар бис.

Амгы үеде 275 муң чергелешкен очулгаларны очулдурукчулар командазы чыып алган. «Яндекс. Очулдурукчу» тыва дылды кириерде, бир сая чергелешкен очулгалыг сөс каттыжышкыны негеттинип турар. Мурнувуста кылыр ажыл ам-даа хөй – деп, ТР-ниң Чазак Даргазының оралакчызы чугаалаан.

Ноябрь 1-ге чедир ук ажыл доостур, чыл төнчүзүнге чедир хыналда ажылдарын доозар. Февраль 1-ге чедир системаже кириеринге белеткелди эрткен турар ужурулуг.

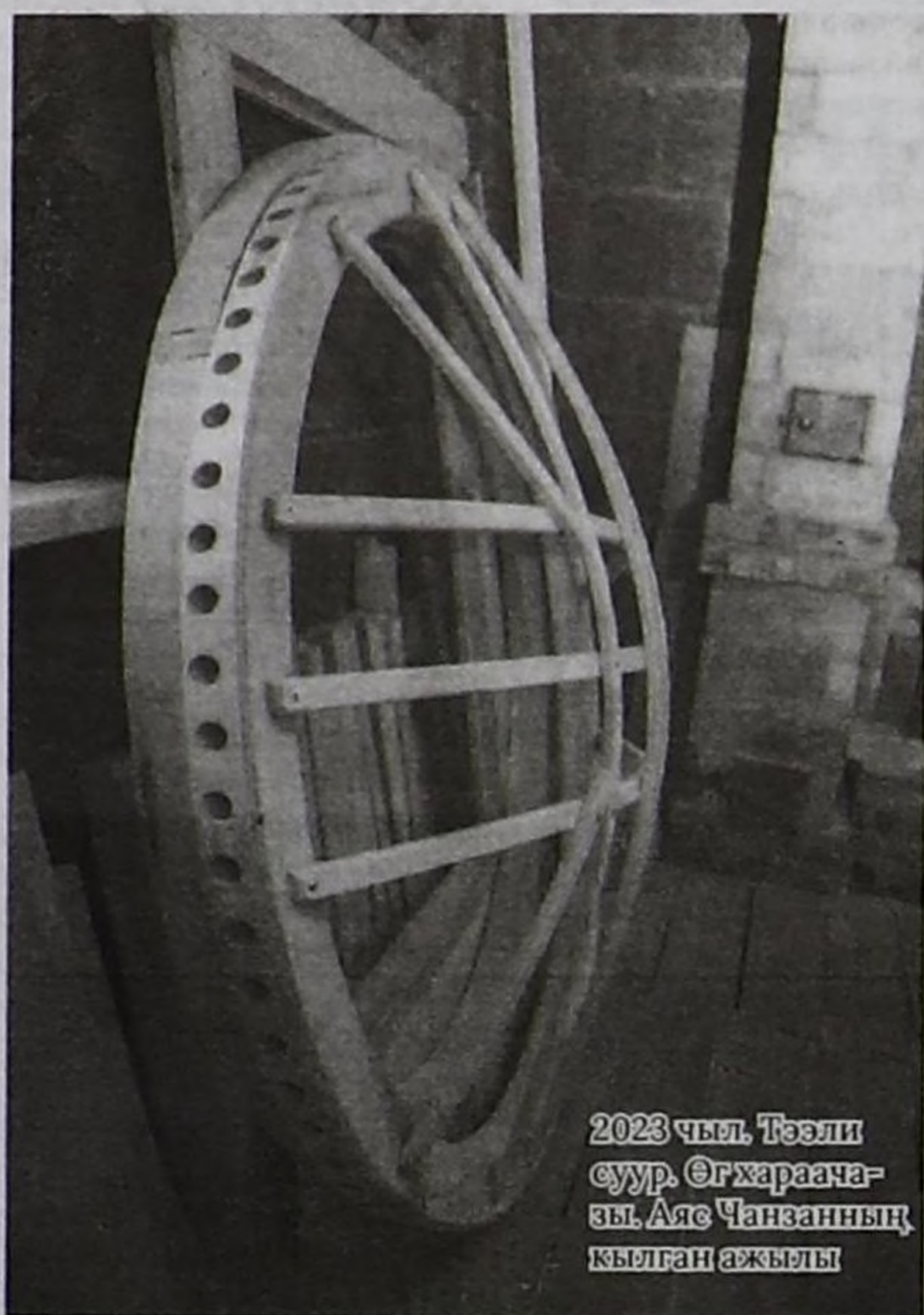
Онлайн-сөстүктөр, очулдурукчулар, тыва дылдың шын бижилге дүрүмнерин хынаар система, дылды өөрениринге таарымчалыг электроннуг шөлчүгештер, тыва дылдың национал корпусу, чугаа дылын танып, билип кааптар синтезатор, тыва дыл кырынга чугааланып турар үн дузалакчызы дээн ышкаш чурагай-жыдылга ажылдары планда көрдүнгөн. Үстүнде айыткан бүгү-ле ажылдарның үндезин таваа – тыва сөстөрни болгаш сөстөр каттыжышкынын системаже кириери.

Тыва дылды кадагалап арттылары база ону улаштыр хөгжүдөр сорулга-биле интернет четкизинче тыва дылды кириери – Тываның гуманитарлыг болгаш социал-экономиктиг шинчилелдер институтунун эртем ажылының база бир чугула угланышкыннарының бирээзи. Ук ажылдарны Тываның Баштыңы Владислав Ховалыгның деткимче-зи-биле чорудуп турарын сагындыраал.

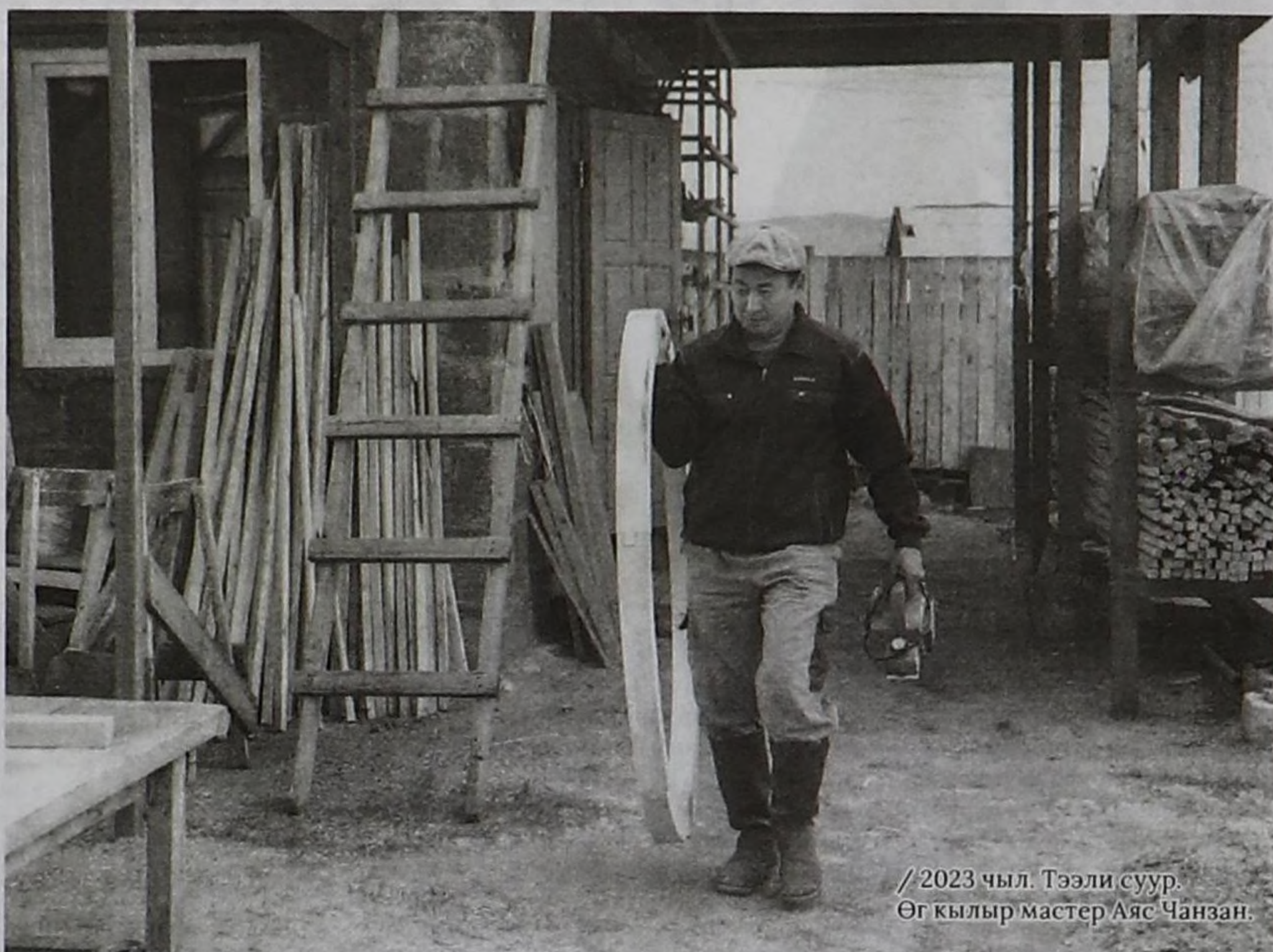
/ А. ХЕРТЕК.

| РЕПОРТАЖ |

Тыва чоннуң чоргааралы өгден эгелээр

2023 чыл. Тээли суур. Өгхараача-зы. Аяс Чанзанның кылган ажыты

/ 2023 чыл. Тээли суур. Өг кылыр мастер Аяс Чанзан.

Хараача, эжик, ынаалар, хана ыяштары – бо бүгү Бай-Тайганың Тээли суурунун чурттакчылары Аяс, Долаана Чанзаннарның чурттап оор бажыңның хериминиң иштин долган. Кире бээр, хос чер чок кылдыр чараштыр чыып белеткеп каан өг ыяштарындан чаа ыяшсыг чыт думчукка дораан хап кээр. Өгнүң эр ээзи Аяс Чанзанның чазаныр мастерскаясы база хериминиң иштинде. Ында мастер база бир өгнүң хараачазын барык доозарының кырында келген, чай чок ажылдаан тур. Шевер холдар өөрөнгөн чаңы-биле хараачаны хоюглап тура, ажил-агыйының дугайында ол таныштырды:

— Бичимден тура кырган-ачамның чанынга өг кылып турганын көрүп өскөн болгаш, ынчан-на өг ыяжын чазаарынга сонургал тыттып келген деп бодаар мен. Кырган-ачам "Тээли" совхозка бүгү назынында ажилдаан. Өг ыяжы чазаарындан аңгыда, стол, сандай дээш улустун чагыын эзугаар чүнү-даа кылыр киж. Бо хүнде ооң ажылгап чораан дериг-херекселдери ам-даа бар – дээш, мастер бедик черде азып каан турган хаарылын камны кончуг дүжүргөш, сонургатты.

Ада-өгбелерден көрүп билип алган билиглеринден аңгыда, тускай өөредилге черинге азы бир-ле мастерниң өөреникчизи кылдыр өөрөмнүн-даа болза, мастерге аңгы тускайлаң чазанып кириптеринге ол билиглери дузалыг болган.

БАШТАЙГЫ ӨГ ЭКИ БОЛЗА, УЛАЖЫ БЭЭР

— Бир дугаарында өг ыяжын 2018 чылдан тура чазап эгелзэн бис. Өөм иштиниң ачазының ачазы ус-шевер Мижит-Доржу Хертек өгбениң кылган өөн септеп, кылып тургаш, сонургааш, ол өгге үндезилеп алгаш, кылып кирипкен бис. Ол ажылды эгелеп алыр дээш, элзэн улуг чарыгдалдарны кылгаш, ам

ол банкылардан алган чээлилерни төлеп, удаа-дараа өглерни чагыглар кирерге-ле, улаштыр кылып турарывыс бо – деп чугаалап чорда, бажыңның херээжен ээзи Долаана Чанзан уламчылады:

— Баштайгы чагыг Кызылда Президентиниң кедет училищезинден кирген. Ону кылып эгелзеш, өгнүң шывыының материалдарын экилеп шилип тургаш, иелзэ даарааш, бүрүнү-биле чүмнүн өгнү чедире бээривиске, чагыкчылар аажок таарзынган. Мактаткан-даа бис. Оон-на шуудап, чагыгларны хүлээп эгелзеш, "Юрта" КХН кылдыр тургустунгаш, чоорту ажилдакчыларны хүлээп ап эгелзэн бис. Чагыглар колдуунда хуу чондан, кожууннардан, оларның аразында Эрзинден хөй кээп турар – деп, Долаана Багай-ооловна чугаалады.

Боду Тээлиниң ортумак школазында эге класс башкызы кылдыр ажилдап турар-даа болза, кичээл соонда бажыңга кылыр ажилдан аңгыда, кезээлерде өг шывыы даарап база четтигип турар. Аяс биле Долаана бир өгнү кыла бергенде, чагыкчының айыткан хуусаазындан озалдатпайн доозар дээш, кайызы-даа шудургу ажилдап

кириптерлер.

— Бодум көдзэге өскөн болгаш, кырган-аваларымның өг шывыы даарап турганын көрүп өстүм. Оларга дузалажып тургаш, дааранып өөренип алган мен. Кандыг-даа ажылды киж боду холу-биле тудуп, кылып тургаш, өөренип алыр. Бистиң бо ажылывыста доктаамал 2 ажилдакчы ажилдап турар. Кажан чагыглар көвүдээр, дузалакчыларның саны он-даа чеде бээр. Кышкы өгнүң кидизин ийи талазындан даараар болгаш, ажылы улуг. Ынчан думаларывысты-даа, Ак-Довурактан, Кызылдан төрөлдери-даа дузалажыр кылдыр чалап алыр-дыр бис. Оларга база дөмей-ле төлеп берип турар бис. Кандыг-даа кижиниң ажилче үндүргөн үезин, күжүн черле үнелеп, акша-төгерикти төлеп турар бис. Чайгы үеде уругдарывыс дыштанылганында чыгып келгеш, бистиң аайывыс-биле бо бүгү ажилдарны кылып кириптерлер. Колдуунда өгнүң иштики, даштыкы шывыгларын, кидизин даарап турар мен. Пөстөрү, хендирлерни интернеттен чагыдып, кидисти Абакандан садып ап турар бис. Бо хүннерде 12 баштыг 6 ханалыг өгнүң иштики адаккы шывыы, көжегезин даарап доозуп тур мен. Бир өгнүң шывыгларын даараарынче бир неделя үнө бээр – деп, Долаана Чанзан дааранып турар өрээлинче кирип чалап, таныштырды.

ДЕВИСКЭЭР ЧЕДИШПЕЙН БААРГА...

Чылдан чылче Чанзаннарның өг кылыр ажылы сайзырап, чагыглар үзүлбестей бээр, хериминиң девискээр

тарлап, немелде шөл херек апарган. Үш чыл ээн турган коязында бажыңның ээзи-биле ол бажыңны садып-алыр кылдыр дугурушкаш, ооң хериминиң иштинде пилораманы тургузуп алган. А бажың иштинде даараныр мастерскаяны таарыштыр кылган. Бир өрээлде кидис, пөс-таавыны чыып каан. Улуг өрээлде даараныр бүдүрүлгө машинасында өг шывыгларын даарап турар. Өске өрээлде кургадып каан өг ыяштарын чыскаап тургускан.

— Эрткен чылын Көдээ ажил-агый яамызында көдээ ажил-агый кооперативтерин сайзырадыр фондунун деткимчези-биле күрүнөдөн дүк дыдар, кидис салыр дериг-херексел алган бис. Ону төлевир чокка ажылгаар кылдыр берген. Бо өнчүнү ажылгаарын ажылгаар-даа болзувусса, дөмей-ле фондунун өнчүзү хевээр артар. Ынчангаш ол дериг-херекселди чөптүг ажылгап, кидис кылыр цех база ажыдып алыскап турар бис. Шупту чүве каяла хары угда болу бээр ийик, бичиилеп немей туттунуп чоруп турарывыс бо.

Оон аңгыда, бо чылын 296 муң рубль-биле пилорама садып алгаш, ону чаа-ла салып тур бис. Ооң чанынга чазып, чыып турар ангарны тургузар дээш, белеткеп алганывыс бо. Чоорту улуг тудуг кылыр бис, амдызында белеткээн материалдарны түр када шыгжаар чер чугула херек болуп турар.

Бо хүнге чедир ниитизи-биле 30 ажыг өгнү кылган бис. Чамдыкта бир чылда 10 ажыгны-даа кылып турдус. Чижээ, эрткен чылын Наадым чемпионнарынга бээр 12 өг

белеткээр чагыг алгаш, кылган бис. Чарыгдалдыг кеззэн орулга дуглаптар, ооң кадын-да 10 хире ажилдакчының шалыңыга база чеде бээр. Черле шору, кредиттер эвес болза, ажырбас чүве. Бо ажылды эгелеп алыр дээш, алган чээлилеривисти ам-даа төлеп турар бис.

Өг ыяжыңга чымчак материалды Абазадан чагыдып алыр-дыр бис. 2 куб ыяшты эккеп алырга, бир өгнүң ыяжыңга болгаш беш хараача, эжикке база чеде бээр. Өгнүң ынаалары болгаш ханаларын хадындан кылыр — деп, Аяс мастер чугаалады.

"АРТЫНДА АДАҢ ЧУДУРУУН АННЫП ОЛУР"

Бо мастерниң кылган өглериниң шынары эки болурундан аңгыда, чиңгине тыва эзу-биле белеткээн чагып алыкчылар үнелеп турар. Чижээ, өг ханаларын инек кезинден баг-биле көөктөп кааны дыка быжыг. Тывалар ону "Артында адаң чудуруун аннып олур" деп тывызыктажырын билер-ле болгай бис.

"Эрги арга ажылгап, инек кезин чыдыткаш, дилгеш, баг кылырга, ол олчаан баар, кончуг быжыг болур. Чүгле ол багны белеткеп кылып алыры халалыг. Холдан кештиң чыды дыка үр читпес боор чорду. Ындыг-даа болза өгбелеривистиң кылып чораан аргаларын утпас дээш, ажиллап турар бис. Бо-ла билиглерни уруг-дарыывыска база дамчыдып берип, өөредип тур бис. Ынчанмас болза, келир салгал чиңгине тыва өгнүң үненин билбес болур" – деп, Аяс Чанзан чугаалады.

(Уланчызы 5-ки арында).

(Төнчүзү. Эгези 4-кү арында)

/ 2023 чыл. Тээли суур. Долаана Чанзан.

Бо мастерниң кылган өөн
садып алган улус ажы-төлүнгөчингине тыва өгнүң моол
өглөрдөн ылгалын тайыл-бырлап берип чоруур болза,
артык эвес-тир.

Алды ханалыг өгнүң чүгле ыяжын чагырга, 120 муң рубль болур. А бүрүнү-биле чүмнөп каан кышкы өгнү 260 муң рубль-биле чагып ап болур. Республикада бо хүннерде өг ыяжы чазап турар мастерлер ховар дээр болза чазыг болур. Кожуун, суур бүрүзүндө өг чазап турар оода чаңгыс мастер албан бар. Ынчалза-даа мастер бүрүзүнүң кылыры аңгы-аңгы. Ооң кадында Моолдан өглөрү улус хөй чагыдып ап турар. Мында өртөк-үнезиниң талазы-биле чиик болуп турар. Ындыг болганындан ол өглөрүниң ажыгалы база үр эвес болуп турарын ажыглап турган улус билер.

**ТЫВА КИЖИГЕ ӨГДЕН
ДЭЭРЕ ОРАН-САВА ТУРАР
ДЕП БЕ?**

Долаана, Аяс Чанзаннар боттарының ийи кыс, бир оолдуг, азырап алганы 2 кыстыг. Уругларының улуу

Благовещенск хоорайда эмчи академиясында өөренип турар. Оглу Красноярск хоорайга студентилеп тургаш, оон-на шериг албанын эрттирип чорупкан. Ам декабрьда халажып кээр. Бичиизи 10 харлыг, 5-ки классчы. Долаана Багай-ооловнаның угбазындан азырааны ийи кыстарының улуу Новосибирскиде студент, бичиизи бо чылын 9 класс дооскаш, Абаканда студентилеп турар. Ол дааранырынга салым-чаянныг болган. Келир үеде бодунуң мергежилин ол талазы-биле шилип алганы таварылга эвес. Ынчалдыр бо өг-бүлө 4 студентини эртем-билигге чедирип алыр дээш, чай-кыш чок чондан кирген чагыгларны хүлээп, ажылдап турар. Оларның уруглары шуптузу бичиизинден тура ине сыптап билер, өг шывын чайлыг даараар. Чаңгыс оглу ачазының өг ыяжын чазап белеткеп турарын сонуургаар, күзелдиги-биле дузалажыр. Бүгү кылып билер билиглерин мастер оглунга дамчыдып

берип, амдыгааштан өөредип турары мактанчыг.

Чанзаннарның өг-бүлезинде дег, өгбелериниң кылып чораан ажил-ижин салгалдан салгалче дамчыдып берип чоруур өг-бүлелер хөй болган тудум, тыва чоннуң чоргааралы — кидис өөвүс кажан-даа үнезин чидирбес. Амгы үеде хоорайже дывыржып, сая-сая рубль чээли акшалар алгаш, банкыларга өреленип тургашла, каът-каът бажыңнар тудуп турарлар хөй. Кыжын — чылыг, чайын — сериин тыва өгнү тиккеш, тыва хевин кедип алгаш, чоргаар чурттаарын кым-даа хорувайн турар болгай.

Эзулуг тыва чоргаарал тыва өгдөн эгелээр деп кырган-ачамның чугаазын бо удаада база катап сагындым.

/ Карина МОНГУШ.

Буян ООРЖАКТЫҢ
тырттырган чуруктары.

| ЮБИЛЕЙ |

Ак-Довурактың чылыг-электри төвү 60 харлаан

Тываның база бир улуг энергетика бүдүрүлгези — Ак-Довурактың чылыг-электри төвүнүн 60 харлаанынга тураскааткан байырлыг хем-чеглер эрткен пятницада, октябрь 20-де, Каадыр-оол Сагды аттыг Культура ордузунга болуп эрткен.

Ооң бетинде коллективтин команда-ларының аразынга болгаш амы-хууда спортчу маргылдаалар база болган. Ак-Довурак ЧЭТ-тин юбилейинге тураскааткан байырлыг хуралга бүдүрүлгениң мурнакчыларын шаңнап-мактаан. Оларның аразынга аныяк ажилчын болгаш тускай эртемниг аныяк кадрларны күш-ажылдың хоочуннары-биле каттай демдеглээн.

Тываның одалга болгаш энергетика сайыды Эдуард Куулар Тыва Республиканың Баштыңы Владислав Ховалыгның коллективке байыр чедиришигин номчаан.

Ак сеткилдиг болгаш харысалгалыг ажылы дээш Тываның Одалга болгаш энергетика яамызының хүндүлөл бижиктери-биле бөлүк ажилдакчыларны шаңнаан.

Тыва Республиканың Дээди Хуралының өмүнээзинден парламентиниң комитет даргазы Алдын-кыс Конгар коллективке байыр чедиргеш, хоойлужудулга органының шаңналдарын база мурнакчыларга тывыскан.

Тываның билдингир күрүнө болгаш хөй-ниити ажилдакчызы, күш-ажылдың хоочуну 90 харлыг Чимит-Доржу Ондар чыылган чонга юбилей таварыштыр байыр чедирип, чагыг-сөзүн берген. Чимит-Доржу Байырович «Тываасбест» комбинатын эрткен чүс чылдың 60 чыл-

/ Байырлыг хуралга мурнакчыларны шаңнап-мактаан.

дарында удуртуп чораан. Ол комбинаттың болгаш чылыг-электри төвүнүн тургустунарынга, Ак-Довурак хоорайның чуртталга бажыңнары болгаш социал объектилери туттунарынга улуг үлүг-хуузу кириген. Интернационалчы улуг коллективтин кадр белеткелинге, ылаңгыя тыва ажилчын болгаш инженер-техниктиг кадрлар өзүлдезинге улуг идигни берип чораан.

Ак-Довурак чоогунда даг-дүгү (асбест) чыдымын шигээдир, аңаа бүгү-эвилел чергелиг комбинат тудар, ооң чанынга асбестчилерге чаа

хоорай тудар деп шиитпирни Совет Эвилелиниң сайыттар чөвүлелиниң деңнелинге хүлээп алган соонда, улуг тудуг кайызы-даа 500 аът (450 киловатт) күштүг 2 электроагрегаттыг дизель электри станциязын тургусканындан эгелээн.

Баштайгы электроагрегат 1960 чылда ажылдап эгелээн ол дизель электри станциязы Барыын-Хемчик район төвү — Кызыл-Мажалыкты болгаш ынчан суур турган Ак-Довуракты, чаа тудуглары-ны электри-биле хандырып турган.

Ооң дузазы-биле Ак-Довурактың чылыг-электри төвүн база туткан. Ак-Довурак ЧЭТ-тин баштайгы суугу-агрегадын 1963 чылдың сентябрьда ажылгалче кириген. Ол-ла чылдың октябрь 3-те ЧЭТ-ти күрүнө комиссиязы хүлээп ап, аңаа энергетика объектизи паспортун тывыскан. Ынчангаш октябрь 3-тү Ак-Довурак ЧЭТ-тин төрүттүнгөн хүнү деп санай берген.

Оон бээр-ле 60 чыл эрткен, ол үе дургузунда бүдүрүлгениң төөгүзүндө чүү-даа турган.

Делегейге болгаш ССРЭ-

ге даг-дүгү кончук херэглеттинип турар, «Тываасбест» комбинатының эң дээди чадага чедир сайзырап, хөй-хөй сая орулгалыг ажылдап турар үезинде Ак-Довурак ЧЭТ база аажок сайзыраан турган.

Ол үеде Ак-Довурак хоорайны Тываның барыын найысылалы деп адап турганы база анаа эвес.

Ол эки үелерде Ак-Довурак ЧЭТ комбинаты болгаш Ак-Довурак хоорайның электри-биле чылыг хандырылганын чорутпушаан, Барыын-Хемчиктин суурларын база чырыдып турган.

«Тываасбест» комбинаты ажылын соксадып, буурап дүжүп турда, Ак-Довурак ЧЭТ-иниң коллективинге кончук берге үелер турган. Ынчалза-даа чурттакчыларының саны 15 муң ажып турган хоорайны чылыг-биле хандыраарын, бүдүрүлгеге үрелишкиннер болуп турза-даа, найыралдыг интернационалчы коллектив соксатпаан.

Ам бо хүннерде Ак-Довурактың ЧЭТ «ТЭК-4» деп күрүнениң унитарлыг бүдүрүлгениң составынче Ак-Довуракта участогу болуп кирип турар. Ону дуржулгалыг энергетик Александр Дубков удуртпушаан, Тываның ийи дугаар улуг хоорайы Ак-Довурактың чонун болгаш бүдүрүлгелерин, социал адырын чылыг-биле хандырып турар.

Бүдүрүлгедө күш-ажылдың хоочуннары-биле кады аныяк ажилчыннар болгаш тускай эртемниг специалистер бедик тура-сорукут ажылдап турарлар.

/ Мерген КЫРГЫС.

Авторнуң тырттырган
чуруктары.

Күзел барда, чүү-даа чүве доктар болбас

Бо чылын дээди болгаш ортумак профессионал өөредилге черлеринге, ооң иштинде региондан дашкаар өөредилге черлеринге тускай сорулгалыг 472 олутту Тыва чагаан. Ооң хөй кезин, 427-зи, дээди өөредилге черлериниң квоталары дээрзин республиканың өөредилге яамызы дыңнаткан.

Бистиң республикага бо үеде кандыг мергежилдер эң-не хереглеттинип турарыл? Аңаа хамаарыштыр 55 угланышкынның мергежилдерге албан черлеринден чагылар кирген.

Кадык камгалал адырының албан черлеринге 227 эмчи специалист херек. Ылаңгыя эмнээшкин херээниң специалистери, уруглар эмчилери, акушерлер, херээженнер эмчилери, анестезиологтар, диш эмчилери республикада чедишпес.

Өөредилге адыры 72 ажилдакчыга херегледиг: физика, математика, информатика, орус, даштыкы база тыва дылдар, төөгү болгаш ниитилел билиглери, химия болгаш биология башкыларына хереглед улуг.

Ам уран чүүл болгаш культура адырын көрээлинер. Бо адыр 49 специалисте херегледиг. Ол дээрге хореография, хөгжүм, театр дээн ышкаш угланышкыннарга кадрлар-дыр. Чүгле республика филармониязы безин 16 ажилдакчы хереглед турар — дирижерлардан эгелээш, баянга, пианинога, виолончельге, скрипкага ойнаар хөгжүмчүлөр.

2019 чылдан тура тускай сорулгалыг олуттарга (ТСО) хамаарыштыр хоойлу күштелген: 3 тала — ажил берикчизи, өөредилге албан чери болгаш абитуриент керээни чарар. Ажил берикчизиниң хүлээлгези — уруг доозуп кээрге, ону ажил-биле хандыраар, өөредилге албан чери — уругнуң өөредилгезин хайгаараар, уругнуң хүлээлгези — өөредилгени доозар, керээ езугаар ону күүседир. Бир эвес ажил берикчизи доозуп келген специалисти ажил-биле хандыраар баар таварылгада, доозукчу уругга 6 айның шалыңын төлөп бээр ужурлуг. А бир эвес студент өөредилгезин ара кааптар болза, ынчан өөренген айларының төлевирлерин эгидер апаар.

Республиканың яамылары ортумак болгаш дээди өөредилге черлериниң доозукчуларын, ылаңгыя ТСО-га өөренген уругларны ажилга хаара тудар талазы-биле ажилдарны чорудуп турар. Чижээ, ТР-ниң өөредилге яамызы ол талазы-биле ажилды эки чорудуп турар. Чүге дизе ук яамыга хамааржыр организациялар хөй. А көдээ ажил-агый адырында ол ажил аскап турар, чүге дизе көдээ ажил-агый яамызының эргезинде турар албан черлериниң саны эвээш.

Сөөлгү 3 чылда түңнелдер экижип турар. Өөредилге яамызы уругга өөредилге албан черинче кирип алыр арганы берип турар. Ылаңгыя Тываның күрүне университети-биле эң-не сырый харылзаалыг. Амгы үеде ТывКУ-да 6090 кижиге өөренип турар, оларның

/ Айлана Бузураш.

618-и ТСО-да өөренип турар. Бо чылын ТСО-же 202 кижиге өөренип кирген.

ШЫН ОРУУН ТЫПКАН

Айлана Бузураш Тываның күрүне университединче 2018 чылда дужаап киргеш, 2023 чылда чедишкынниг дооскан. Университетке тускай сорулгалыг олутка өөренип керээни ТР-ниң өөредилге яамызы-биле чарган.

Ол керээ езугаар бюджет олутка өөренип, эки өөредилгези дээш стипендия ап турганын Айлана Федоровна чугаалап турар: «Өөредилгем дооскаш, Чеди-Хөл кожуунуң Сайлыг ортумак школазынга ажилдап чедип келдим. Бо школага англи дыл башкызы херек турган. Школага ажилдаары меңээ сонуурганчыг-дыр. Уруглар-биле ажилдаары нарын-даа болза, ажилымны эң-не солун деп бодаар-дыр мен.

Тускай сорулгалыг олутка өөренип алганымны аас-кежик деп санаар мен, ол чүгле бюджет олутка өөренип алыры эвес, ажилга тургустунуп алыр арганы база берген. Келир үениң доозукчуларына бодунуң шын оруун тып, чүгле өөрүшкү чедирер ажилды шилип алырын күзээр-дир мен».

Белек Сартыыл база 2023 чылдың доозукчузу, аныяк специалист. Ол 2015 чылда Кызылдың тудуг техникумун дооскаш, Тываның күрүне университединче 3 чыл дургузунда кирип шыдаваан. ТывКУ-га дээди эртем чедип алыры — ооң изиг күзели турган. 2018 чылда угбазының сүмези-биле ТР-ниң өөредилге яамызынга баарга, ТывКУ-же шынзылга бергеш чорудупкан. Университетке документилерин дужаап кааш, манап турда, эки медээ келген — инженер-техниктиг факультеттин ТСО өөренип кылдыр хүлээп алган болган. Ооң ортумак тускай эртеми база 11 класс дооскан аттестадының демдектери, Чаңгыс аай күрүне шылгалдаларының баллдары база улуг рольду ойнаан боор деп, ол чугаалады. Чаңгыс аай күрүне шылгалдазынга физика эртемни шилип алганы база анаа эвес. Ооң ТывКУ-нуң инженер-техниктиг факультетинге өөренип изиг күзели боттанган.

Белек Шолбанович чүкк сөөртүр хуу сайгарлыкчы болуп ажилдавышаан, бот-өөредилге-биле өөредилгезин чедишкынниг доозуп алган. Дээди техник эртемниг специалисте өөредилге яамызы ажилды дораан тып

берген. Ол ам «Госстройказ» күрүнениң казна албан чериниң бүдүрүлгө техниктиг килдизинде кол специалист. Керээ езугаар ол бо ажилына 3 чыл ажилдаар ужурлуг. Аныяк специалист бо ажилына ижигип, тааржып турарын дыңнатты.

Келир үениң доозукчуларына аргалыг-ла болза «очно» өөренип алырын ол сүмөлеп турар. Ажилдавышаан, бот-өөредилге-биле дээди эртем чедип алыры эки болбайн канчаар, ынчалза-даа мергежилди чогуур деңгелге эвес, ханы билиг албаан мен деп, ол санап турар. Ынчалза-даа практика кырында удур өөренип, кызып ажилдап турар.

/ Белек Сартыыл.

Белек Шолбанович ТР-ниң өөредилге яамызынга аңаа халас өөренип база ажилга тургустунуп алыр арганы бергени дээш өөрүп четтирип турар.

Күзел барда, чүү-даа чүве доктар болбас дижит болгай, Белек ылап-ла күзээн мергежилин чедип алган. Ооң мурнунда ам-даа сорулгалары хөй, бир дугаарында, бот-өөредилге-биле магистратураны доозуп алыры.

/ Алдынай СОЯН.

КАДЫК КАМГАЛАЛЫ

Баш удур илередири чугула

Хоорай поли-
клиникасында

ниитизи-биле 54001 кижиге бүрүткеттинген. 2023 чылда оларның аразындан 24716 кижиге диспансеризацияны эрткен.

Хоорай поликлиникасында ниитизи-биле 54001 кижиге бүрүткеттинген. 2023 чылда оларның аразындан 24716 кижиге диспансеризацияны эрткен. Ооң түңнелдери-биле таакпыны хемчээлинден

хөйну тыртып турар улустуң саны 373 кижиге четкен. 340 кижиге шын эвес чемненип турары илереттинген. Хан-дамыр аарыгларындан 4922 кижиге аарып турар, ханының базыышкыны улуг 4651 кижиге бар. Чем хайылдырар органны аарыгларындан 988 кижиге аарып турар. Оларның иштинде 790 кижиге гастриттиг.

Диспансеризацияның түңнелдери-биле чурттакчы чонну 3 аңгы бөлүккө чарар. Бирги бөлүккө кадык улус хамааржыр. 2023 чылдың көргүзүлгери-биле бо бөлүккө 5310 кижиге кирип турар. Ийи дугаар бөлүктүң кижилери хоочураан аарыглары чок-даа болза, багай чаңылдарның, шын эвес чемненилгениң, шимчээшкин чок чоруктуң салдарындан, агаар-бойдустуң хирленгеннинден хоочураан аарыгдан

аарып болгу дег улус болур. Аңаа хамааржыр 2138 кижини диспансеризацияның дараазында чадазын эртери-биле чорудуптар. 3 дугаар бөлүк А биле Б деп 2 хевирге чарлыр. 3А бөлүккө хамааржыр халдавыр чок хоочураан аарыглардан аарып турар 3699 кижиге бар. 3Б бөлүктүң кижилери халдавыр чок хоочураан аарыгдан аарыбайн-даа турар болза, шыңгыы эмчи шинчилгезин хереглед турар улус болур. Оларның саны 2371 кижиге.

Аарыгларны кедеретпейн, үе-шаанда эмчи шинчилгезин эртип ап турары күзенчиг. Эмчилерге-даа, кижиниң бодунга-даа ол кончуг ажыктыг болур.

/ Бистиң корр.
Чуруктуу интернеттен алган.

Диспансеризацияны 18 хардан 39 харга чедир кижиге бүрүзү боттарының кадыкшылының байдалын баш удур биллип алгаш, эмнедири-биле 3 чылда 1 катап эртер ужурлуг. А 40 хардан өрү назылыглар чылдың-на эртер.

Хоорай поликлиникасында чурттакчы чон ажил хуннеринде эртенгиниң 8.00 шактан хүндүскүнүң 16.00 шакка чедир диспансеризацияны эртип алыр аргалыг.

Ажилдап турар кижилерни эмчилеп алзын дээш, суббота-ларда 09.00 шактан 14.00 шакка чедир база профилактика салбырының эмчилери ажилдап турар.

Кызыл биле Эрзин аразында автомобиль оруунуң кыдында Куран суурга эрги орус шажынның талалакчылары (староверлер) чурттап турган. Орус православ чүдүлгениң ёзу-чаңчылдарынче грек чүдүлгеге үндезилээн өскерилгелерни киригенинге удурлангаш, патриарх Никонну деткээн орус эрге-чагырганың талазындан базындырышкына таварышкаш, Россияның кыдыг-кызыгаар ээн черлеринче көшкен кижилерни староверлер деп адай берген. Оларның бир кезии Сибирьге дезип көшкөш, оон улаштыр Тывага келгени ол.

Куран суурну совет үениң староверлери үндезилээн. Баштайгы бажыңны 1947 чылда Е.Кудрявцев туткан. Ооң соонда Клячиннер, Юрковтар, Килиннер дээш өске-даа староверлер көжүп кээп, бажың-балгатты тудуп, турумчуй бергеннер. Олар шупту кончук ажил-агыйжы кижилер. Староверлер Зыков биле Молодых оларның өг-бүлелери лённу тарып өстүрүп, оон чиңге хендирлер кылып үндүрүп, хеп аймаан аргып, даарап турганнар. Куранның староверлериниң аразында Павел Никитин дээш өске-даа фронтучулар бар. Чижээлээрге, Павел Зыков Ленинград фронтузунга дайылдажып турган, эрес-дидим чоруу дээш Ада-чурттуң Улуг дайынының ордениниң 1-ги чергези-биле шаңнаткан.

Шажын-чүдүлгени кызып-кыяр совет эрге-чагырганың аайы-биле ол суурнуң чурттакчыларының амыдырал-чурталгазының, ажил-ижиниң, ёзу-чаңчылдарының дугайында массалыг информация четкилеринге ынчангы үеде барык-ла чырытпас турган. Куранның чурттакчылары староверлер база танывазы кижилер-биле таныжар, харылзажырынга шоолуг-ла хөңнү чок болганнар. Ынчангаш Куран суурну республиканың чурттакчыларының

Ыржым булуң эвес

хөй кезии ыржым булуң деп санап чорааннар.

Үениң агымының, болуш-куннарның аайы-биле чуртталга болгаш кижилер өскерлип чоруур. Куранның староверлериниң улуг назынныгылары "өске оранче чоруп", аныяк салгал депшилгелиг амыдыралдың аайы-биле төрөөн суурундан көжүп чоруткан түңнелинде, эрткен 100 чылдың 90 чылдарында Куран ээнзиреп, улуг назы-харлыг кижилер арткан.

Сарыг-кыс Хүргүлек тыва эки турачы Хүргүлек эмчиниң хеймер кенни. Шуурмак суурнуң почтазынга ажилдап тургаш, Куранга чагаалар, солуннар эккеп, староверлер-биле эки таныжар, оларның-биле чоок харылзажып чораан. "Таныш-көрүш кижилеринге суурнуң чурттакчылары староверлер дыка экииргек, барын-чогун үлежип чорааннар – деп, Хүргүлек Докпаковна сактып чоруур. – Меңээ мёдун, каттан кылган вареньебин, дагаа чуургаларын хөйүнү берип каар. Улуг назы-харлыг Агапов ирей-кадай

"Куранга чурттаар сен. Бистиң чуртувусту ээлээр сен" деп чагып чорааннар. Оларның чагыы олчаан болганы ол-дур. Олар "бурганнап" чоруткан соонда, хөөкүйлерниң чуртун ээлеп чурттап чор бис".

Куранның эң сөөлгү старовери Агаповтун бажыңын Тес-Хемниң аңыыр ажил-агыйының хоочуну Николай Аракчаа 2003 чылда садып алган. Ол бажыңны Николай Баирович септеп-селээш, 20 чыл дургузунда Агаповтун чуртун ээлеп чоруур – ачы-буянын чурт болган. Куранчылар болгаш таныш-көрүштери ойнай-сылдай, Николай Баировичини "Аракчаа Агапов" деп шолалап адай-даа бээрлер.

Куранның амгы чурттакчыларының хөй кезии улуг назы-харлыг хоочуннар. Чурттап турар суурун үндезилеп тургускан орус кижилерни олар хүндүткел-биле сактып, староверлерниң улуг эвес музейин Е. Кудрявцевтиң бажыңында шыдаар шаа-биле дерип тургузуп, ону аалчыларга күзел-

дии-биле көргүзүп турарлар. Бо музейжигешке староверлер Кудрявцев, Зыков, Агапов дээш өскелериниң-даа ажы-төлү төөгүлүг фото-чуруктарны, эрги шагың эдилелдерин эккеп бергеннер.

Комсомол, партия-совет болгаш эрге-чагырга органның ажилдап чораан, организаторжу арга-дуржулгалыг, дөскел чок хоочун Алдын-кыс Комбу Куранга көжүп келген соонда, хөй-ниити амыдырал бо суурга хайнып үнген деп болур. Куран суурну арбан эрге-байдалдыг болурун чедип алганнар. А ол дээрге суурнуң хөгжүлдизинге күрүмени хаара тударының бир аргазы. Алдын-кыс Чамзырын-овнаның эгелээшкени-биле улуг эвес клубту куранчылар боттарының акша-төгери болгаш деми-биле тудуп алганнар. Амгы үеде ол клуб суурнуң хөй-ниити амыдыралының төвү апарган. Клубтуң чанында бичи бажыңчыгашка библиотеканы база ажитканнар. Музейни, библиотеканы, клубту куранчылар боттары эки

туразы-биле ээлчежи аштап-арыглап, септеп, ол дээш согур көпек-даа хире ажык-дүжүк эревзэннер.

Куран суурга чогаадыкчы сагыш-сеткилдиг кижилер көжүп кээп, бажың-балгатты тудуп, турумчуй чурттай бээри чагай чаңчыл апар чыдар. Олар дээрге "Куранның кырган-авалары биле кырган-ачалары" ыр-шоор ансамблиниң киржикчилери, ооң удуртукчузу, гармонист, шүлүкчү, ырлаар-шоорлаар Алдын-кыс Комбу, эрткен чылын суурга көжүп келген шүлүкчү Галина Тумат дээш өскелер-даа. Куранчылар клувунга чогаалчылар, артистер, ат-алдарлыг хоочуннар дээш өскелерни-даа хүлээп ап, янзы-бүрү темаларга кезээлерни, ужуражышкын-нарны эрттирип, ал-боттары-даа ойнап-хөгөп дыштанып алырлар.

Ажил-агыйжы, эрес-кежээ, тура-сорукут кижилер бо суурда чурттап, хууда ажил-агыйларын сайзырадып турар болганда, бо суур хөгжүүрүнүң барымдаазы бар. Ооң бир чижээ – аныяк сайгарлыкчы Шүгдүржап Аракчааның хлеб быжырап биче бүдүрүлгени ажитканы.

Бо суурнуң турар чери (бо шагыңы-биле чугаалаарга, локациязы, логистиказы) дыка эптиг Кызыл – Эрзин оруктуң аразында. Агаар-бойдузунуң байдалы мал болгаш ногаа, картофель ажаап өстүреринге таарымчалыг, оон болбаазы-радып бүдүргөн продукцияны, аш-чем аймаан Кызыл хоорайга, Эрзин-Теске садып саарып болур.

Куран суур амгы үеде ыржым булуң эвес. Локация, логистика талазы-биле Курандан-даа эпчок Эрзинниң Качык, Мөңгүн-Тайганың Тоолайлыг суурларның үлегер-чижээ Куран хөгжүлдениң эгезинде девискээр дээрзин көргүзүп турар.

/ Ш. МОҢГУШ.

Чурукту интернеттен
хоорлааган.

| КӨДЭЭ АЖЫЛ-АГЫЙ МЕДЭЭЛЕРИ |

Малды бүрүткээри албан

Көдээ ажил-агыйның мал-маганын албан маркировкаларын болгаш бүрүткээрин быжыглап доктааткан федералдыг хоойлу 2023 чылдың сентябрь 1-де күштүг апарган. Кандыг мал-маганын кажан, канчаар демдегледип маркировкаларының болгаш бүрүткээриниң чурумун федералдыг хоойлуда тодарадып быжыгалаан.

Чурттуң ветеринария адырында "ВетИС" күрүне-ниң федералдыг системаның бир кезии боор көдээ ажил-агыйның мал-маганын бүрүткээриниң болгаш им-демдерин илередип тодарады-

рының "Хорриот" деп тускай системаны Россияның көдээ ажил-агый хайгаарал албаны ажилдап кылган. "Хорриот" системага мал-маганы 2021 чылда-ла бүрүткөп эгелээн.

Көдээ ажил-агыйның мал-маганын албан маркировкаларын болгаш бүрүткээрин быжыглап доктааткан федералдыг хоойлуда чурумчутканы ёзугаар, чижээлээрге, хууда ажил-агыйларда аъттарны 2024 чылдың сентябрь 1-ден орай эвес, төвөлөр болгаш ивилерни 2025 чылдың сентябрь 1-ден орай

эвес, хой-өшкүнү 2026 чылдың сентябрь 1-ден орай эвес хуусаада демдегледип маркировкалар болгаш бүрүткээр ужурул.

2023 чылдың сентябрь 1-де күштүг апарган федералдыг хоойлунуң негелделеринге дүүштүр мал-маганын албан маркировкаларын болгаш бүрүткээрин чорудуп эгелээрин көдээ бүдүрүлгелерге болгаш хууда малдыг хамаатыларга Россияның көдээ ажил-агый хайгаарал албанының Тыва Республика, Хакас Республика болгаш Кемерово область талазы-биле эргелели саналдап турар.

Мал-маганың ээлери малын кадарчы чок оदारладыр, ооң уржуунда мал оору нептереңгей, кадат чок чораан мал-маган автомобиль оруктарыңче үнгенин-ден автотранспорт озал-ондаа хөй Тыва ышкаш регионнарда көдээ ажил-агыйның мал-маганын албан маркировкаларын болгаш бүрүткээрин быжыглап

доктааткан федералдыг хоойлу улуг ужуру-дузалыг, мал-биле холбаалыг кем-херектерни истээринге, оруктарга озал-ондактарга буруулуг мал ээлерин илередип тыварыңга ажыктыг болуру чугаажок.

Шыңгы хыналдада

Россияның көдээ ажил-агый хайгаарал албанының Тыва Республика, Хакас Республика болгаш Кемерово область талазы-биле эргелелиниң Тывада фитосанитарлыг хайгаарал болгаш үрезин хыналдазының килдизи 2023 чылдың 9 айларының дургузунда чер үнүш-дүжүт продуктуларының 195 партиязын (2401 тонна) хынаан.

Моолче үндүр саткан 2325 тонна тараа аймаан болгаш оон болбаазы-радып бүдүргөн продукцияның

11,5 тонна ногаа аймааның болгаш 150 ногаа өзүмнериниң Тывадан Новосибирск, Иркутск областарже болгаш Бурят Республикаже үндүр сөөрткен 60 тонна пөш тооруунуң, Кыргыз Республикадан Тываже кирип сөөрткен 4,5 тонна кат-чимис аймааның шынарын хынаан.

Хыналданың болгаш фитосанитарлыг экспертизаларның түңнелинде ол продукцияларда хоралыг чүүлдер илереттин-мээн. Хынаттыңан продукцияларга 110 фитосанитарлыг сертификатты, 3 карантинниг сертификатты, карантинниг фитосанитарлыг хыналданың 2 актызын тыпсып берген.

/ Ш. МОҢГУШ белеткээн.

| ОЮН ТАНЧАЙНЫҢ 130 ХАРЛААНЫНГА |

Тываның төлөптүг оғлу

Оюн Танчай Чырандай оғлу 1893 чылда Оюн кожуунун Межегей деп черинге Оюн Чырандай деп ус-шевер дарганның өг-бүлезинге төрүттүнгөн. Бо дарган кижиниң намдары кончуг солун. Ол 1911–1913 чылдарда Барыын Моолга болган Хомду дайынының төөгүлүг тулчушкунунун киржикчизи кизи.

Төөгү материалдарындан алырга, 1918 чылда Оюн Танчай Белоцарск хоорайда Кызыл гвардияның чажыт революстуг шимчээшкенинге киржи турган, ооң ужуң түр Чазакка хоругдаттырып турган.

1921 чылдың август 15–16 хүннеринде Оюн кожуунун мурнундан Бүгү-Тываның тургузукчу хуралына төлөз болуп киришкен. Ук шуулганның киржикчилериниң даңзызында ооң ат-сыын Танчай-хаа деп бижээн. Совет үе-чадада «хаа» деп билиш-кин эрги Тываның дүжүмет эрге-дужаалдарының аттары-биле бир дөмей хүндүткел чок турган. Бодавыже, ол ынчаарда Амбын ноянның дузалакчызы азы бижээчизи турган чадавас, чүге дизе ол Тывага шагдан бээр ажыглап турганы эрги моол бижикти эки номчуп, бижип билир турган.

Бот-догуннаан Таңды-Тыва Улус күрүнэзи тургустунган соонда, эрге-чагырганың хоойлужудулга органы Улус Хуралы, а күүсекчи органы – Төп Хораа (Чазак) кылдыр чарлаттырган.

1921–1922 чылдарда Оюн Танчай чаа Чазактың хүрээленинче бактаап кирген, аңаа секретариаттың болгаш саң-хөөнүң херектерин харылап турган. Бо барымдаалар ооң бижик-билдилиин, саналгага болгаш математикага шыырак билиглиин маргыш чокка бадыйкап турар.

1922 чылдың чазынында Туран хоорайга Тываның Араттың Революстуг Намының (ТАРН) бирги шуулганы болуп эрткен. Бирги шуулганга эрге-чагырганың бүрүн эргелерин хүлээнип алган ТАРН-ның Төл комитедин тургустунган. Ол-ла шуулганга (съездиге) Сайыттар Чөвүлелин болгаш Чазактың баштайгы яамыларын: Дашты-

Сайыттар Чөвүлелиниң чанынга Күрүнениң план комиссиязы тургустунган, ол чаа тургустунган аныяк күрүнениң экономиктиг политиказын тодарадып турган. Ол үе-чадада ТАРН-ның Сайыттар Чөвүлелиниң даргазының бирги оралакчызы Оюн Танчай Күрүнениң план комиссиязын баштай берген. Ооң ажылдап кылганы ТАРН-ның улус ажыл-агыйының хөгжүлдезиниң 5 чыл планы социалистиг тургузугже шилчилгеге даянган. Ооң соонда ол ТАРН ТК-ның президиумунун кижигүнү апарган.

Банк эргелеп-башкарылганын киирген соонда, 1934 чылдан 1937 чылдарда аргадуржулга кирген Оюн Танчай Тываның садыг-үлетпүр банкызының эң баштайгы эргелекчизи апарган. Ол 1928 чылдан бээр ССРЭ-нің

Г.Ф. Гринько турда ук чаңчыл хевээр турган. 1937 чылда ону хеп-хенертен «чоннун дайзыны» деп чарлааш, адып ялалаан. Оон бээр совет азы россия акшаларга хол үжүү салбастаан.

1936 чылда ол үениң баштайгы күрүне ажылдакчыларының аразындан Оюн Танчай ТАРН-ның дээди шаңналы – Республика Ордени-биле шаңнатканнарның бирээзи.

1938 чылдың октябрь 13-те ТАР Биче Хуралының Президиумунун доктаалы-биле тургустунган Онза судтун чогаатканы херек езугаар политиктиг репрессияга таваржып, тыва Чазактың мындыг кударанчыг салым-чолга онаашкан өске кижигүннери-биле катый бооладып шаажылаткан.

ТАРН-ның Сайыттар Чөвүлелиниң 1938 чылдың

/ Оюн Танчайга тураскаал.

кииргени удурланышкынын дүүштүр ТАРН-ның Дээди судунун Онза коллегиязының 1938 чылдың октябрь 13-те үндүргөн судтан дашкаар шийткелин күш чок болдурган болгаш РСФСР-нің Кеземче чорудулга хоойлузуунун 5-ки чүүлүнүн 1-ги пунктузу-биле херектиң чорудулгазын соксаткан. Бо хүнден тура актыг черге меге бурууга шамнадып, шаажылаткан Оюн Танчайның адын долузу-биле агарткан.

Амгы үеде бот-догуннаан тыва күрүнениң тургузукчуларының бирээзи Оюн Танчайның ады уттундурбаан. 1994 чылда «Мемориал» ниитилелдин эгелээшкени-биле ооң адын Бай-Хаак болгаш Межегей суурларның кудумчуларына тывыскан. Шудургу ажылы база күрүнени эргелеп-башкаар херекке мерген угаанның болгаш салым-чаяанның-биле Оюн Танчай ындыг хүндүткелди чаалап алганы чугаажок. Тываның күрүне тургузуун быжыглаарына, ооң чаа социал-экономиктиг орук-биле хөгжүлдезинге киирген үлүг-хуузу эгээртинмес дээрзи маргыш чок.

Ынчангаш Тываның, ооң чонунун мурнунга Оюн Танчайның ёзулуг ачы-хавыяларын херечилеп турар кадагалаттынып арткан төөгү болгаш архив документилеринге үндезилээш, «Мемориал» ниитилели ТАРН-ның садыг-үлетпүр банкызының төөгүлүг оран-савазының ханазына (амгы үеде ында Тываның А.С. Пушкин аттыг Национал библиотеказы турар) тураскаал самбыраны азар деп шийтирилээн.

2018 чылдың октябрь 30-де Тыва Республиканың Алдан-Маадыр аттыг Национал музейиниң салбырының девискээринде актыг черге шаажылаткан кижилерге тураскаадып тургустунган «Тураскаалдың сесерлиинде» Оюн Танчайның хүлөр херек тураскаалын тургустунган. Ону шуткуурунга үлегер-майык болган гипс хоолганы Оюн Танчайның төрүттүнгөн чери Таңды кожуунга байырлыг байдалга дамчыткан.

/ А. ХЕРТЕК белеткээн.

/ Бирги одуругнун ортузунда: ТАРН-ның ревсомолдун IV съездизиниң ажылынга киржи келген, Аныяктарның коммунистиг интернационалының (КИМ) төлээзи В. Мачавариани. Ооң солагай талазында: ТАРН-ның билдингир күрүне ажылдакчызы – Сат Чурмит-Дажы; оң талазында – Адыг-Түлүш Хемчик-оол. Ийиги одуругда: ТАРН-ның ИХЯ-ның инструктору Дарма Нацов; партия ажылдакчызы Иргит Шагдыржап; Тывабанк даргазы Оюн Данчай.

кы херектер яамызын, Шериг херектериниң яамызын, Шүүгү яамызын болгаш Саң-хөө яамызын тургустунган. 1922–1923 чылдарда Оюн Танчай ТАРН-ның Саң-хөө яамызынга албан хаап турган. Оюн кожуундан Тес-Хем аңгыланган соонда, 1923–1926 чылдарда ол Оюн кожуунну удуртуп турган. 1926 чылдан 1927 чылга чедир ТАРН-ның ССРЭ-де элчини кылдыр томуйлаткан.

1927 чылдан 1932 чылга чедир – ТАРН-ның даштыкы херектер сайыды. МАРН-ның, МАРН-ның болгаш Моолдун революстуг шерииниң 10 чылдаанының байырлагына Тывадан барган делегацияның өмүнээзинден ТАРН-ның даштыкы херектер сайыды Оюн Танчай база чалаткан турган.

1932 чылдың январьда Тыва Арат Республиканың

Банк ажылдакчыларының ниитилелиниң кижигүнү апар. Ук ниитилел ону ажыл-херекчи болгаш мөзү-бүдүш талазы-биле эргелекчиниң албан-дужаалына дүжүп турар деп көргөн.

1935 чылда Оюн Танчайның амы-хууда эгелээшкени болгаш саналы-биле ТАРН-ның банкызы тыва национал валютаны – акшаны үндезилеп, ооң соонда саарылгаже киирген. Акшаның курузун алдын курлавыры-биле хандырган болгаш ол үениң чаңчылы езугаар саазын акшаны Оюн Танчайның холунун үжүү-биле үндүргөн. Делегейниң дыка хөй чурттарында ол чаңчыл амдыгаа чедир кадагалаттынып арткан. Хувискаал бетиниң Россиязынга, а ооң соонда ССРЭ-ге 1934 чылга чедир, кажан ооң саң-хөө талазы-биле улусчу комиссары

декабрь 21-деги доктаалын езугаар 1935 чылда үндүргөн, Оюн Танчайның холунун үжүүн салган саазын тыва акшаны саарылгадан ужулган. Шак ынчалдыр ниитизи-биле 730 муң 140 саазын тыва акша узуткаттырган. Оон аңгыда, ном саңнарындан болгаш ном садынының четкизинден «ёражок» номнарны, солуннарны, сеткүүлдерни узуткаан. Аңаа барымдаа болза, оларда «контрларның» чуруунун база оларның дугайында бижиттинген чүүлдерниң бары. Мындыг аажылап, хөделишкени ССРЭ-ге болуп турган ханныг болуушкуннарның дорт көрүнүү болуп.

1964 чылдың сентябрь 3-те ССРЭ-нің Чингине прокуратураның болгаш РСФСР-нің Дээди судунун кеземче херектериниң талазы-биле суд коллегиязының

Новосибирск хоорайда солун делгелге

/ Новосибирск хоорай. Делгелге киржикчилери.

Октябрь 17-де Новосибирск хоорайның Г.Д. Заволокин аттыг Национал культура бажыңында "Открывая Туву" деп Тываның ус-шевер даш чонукчуларының болгаш чурукчуларының шилиттинген 60 ажылының делгелгежи ажиттыңган.

Делгелге үезинде даалчылар, шынап-ла, Тываны боттарыңга ажыдып, республиканың национал чоргааралы, материалдыг

эвес культуразының өнчүзү болур хөөмей-сыгытты аңаа дыңнаар аргалыг болганыңга өөрзөннөр. Тываның улустуң хөөмейжи Игорь Көшкендей биле билдингир хөөмейжи Артур Дамдын-оол сыгыт-каргы-раазын бадыра бээрге, залга чыгып келген чон аажок магадап дыңнаан. Ылаңгыя хөөмейни бир дугаар дыңнап турар улус, "Тываның бедик тайгаларының кырында чеде берген ышкаш сагындырды. Тыва хөөмей сагыш-сеткилди

өрүмнөп кире бээр хуулгаазын күштүг кайгамчык-тыр" – деп, делгелгениң аалчылары чугаалап турганнар.

Чонар-даштан сиилбип кылган уран чогаадыкчы экспозициялар делгелгениң кол черин ээлзэн. Ол дугайында таныштырылганы Улусчу ус-тывыш килдизиниң даргазы С.Н. Куулар дириг хөгжүм үделгежи-биле кылган. Оон аңгыда, чонар-даш-биле канчаар ажылдаарын, ону чонуп тургаш, дүрзүлери үндүрер

уран чогаадыкчы ажылды кылырда, кандыг херекселдер ажылгаарыңдан эгелээш, чоннарының техниказын көргүзүп тургаш, Тывада билдингир даш чонукчулары мастерлер Орлан Сат биле Карат Север мастер-классты эрттиргеннер. Оон аңгыда, чонар-даштан сиилбип кылган дүрзүлөр чүгле Россияның эвес а делегейниң улуг музейлеринде көскү черни ээлеп, делгеттинип турарын, чүгле Тывада чыдар чонар-даштын онзагайының дугайында, ону казып, чалап алырда, өгбелерден дамчып келген ёзу-чаңчылды сагыры дээш өске-даа тодаргай солун тайылбырны чыылганнар сонуургаан. Делгелгеге келген Новосибирск хоорайның чурттакчыларының эң-не онзазынган чүүлү – алдаржаан чонар-дашты холу-биле тудуп, оон бедүүн-даа бол-

за, дүрзүлери боттарының кылып билер шаа-биле чазап алыр аргалыг болганы.

Тываның культуразын, улустуң ус-тывыжын Новосибирскиниң чурттакчыларыңга таныштырар арганы берип, делгелгени организаптап эрттиреринге киржилгежи болгаш кады ажылдажылгазы дээш Г.Д. Заволокин аттыг Национал культура бажыңының удуртулгазынга, оон специалистеринге К.Б. Ондар аттыг Тыва үндезин культура төвүнүн мурнундан четтиргенин делгелге киржикчилери илереткен.

Новосибирск хоорайда ажиттыңган «Открывая Туву» деп делгелге 2023 чылдың декабрь 22-ге чедир уламчылаар.

/ Бистиң корр.

Тыва үндезин культура төвүнүн медээзи-биле.

/ Новосибирск хоорай. Даш чонарыңга мастер-класс үезинде.

Тыва база киржир

Ноябрь 4-те, чоннуң эпкаттыштырылганың хүнүнде, Делегей чергелиг "Россия" делгелге-шуулганның ажыдышкыны болур. Аңаа бүгү-ле регионнар болгаш Тыва база киржир. Делгелге келир чылдың апрель 12-ге чедир уламчылаар.

Шөлчүгештин этнография талазы-биле экспонаттарын Тыва Республиканың Алдан-Маадыр аттыг национал музейи белеткеп турар. Белеткел 2 чадага эртип турар: төлевилелди болгаш делгелгениң концепциязын камгалаары, делгелгениң бодун эптеп тургузары.

Национал музейиниң директорунуң эртем-методиктиг ажил талазы-биле ора-лакчызы Светлана Түлүштүң чугаалап турары-биле алырга, делгелгеже өгнүң бир кезээ, иштики эт-херексели дээн ышкаш доктаамал экспозициядан аңгыда, солчуп турар экспозиция база кирип турар.

Ай санында аңгы-аңгы

тематиктиг угланышкыннарлыг чаа-чаа экспозициялар, костюмнар Тываны көргүзөр.

Бир дугаар айда Тываның төөгүзүндө эң-не кол кезээ – скифтер үезин бараалгадыр. Скиф үезинде хаанның болгаш кадынның хептериниң, алдын херекселдерниң төөгүзүн болгаш Тываның

амгы культуразыңга скиф уран чүүлүнүң салдарын чугаалаар. Улаштыр экспозицияны эр, херээжен улуска болгаш бичии уругларга тыва хептер солуур.

Үш дугаар айда хам кижиниң, сарыг шажынчы ламаның, православ шажынның ламазының хептерин делгеп салыр.

Февраль айда Ада-чурттуң Улуг дайынының үезинде тыва эки турачыларның маадырлыг чоруун чуруп көргүспүшаан, патриотчу угланышкынны ажыдар. 1943 чылдың шериг хевин, Совет Эвилелинге чедирген материалдыг дуза дугайында чечен чугааны аңаа көргүзөр.

"Бо чүүлдерни шуптузун делгелгеге салыр сорулга-биле кылган. Бир-тээ, бо делгелгеге келген кижилер-биле удур-дедир харылзааны тургузар болганда, мында музейден алган экспонаттар чок. Киж

бүрүзү делгелгени чүгле көрүп, дыңнап эвес, а экспонаттарны чоогундан көрүп, тудуп, хептерни кедип алгаш, чурукка тырттыржып-даа болур" – деп, Светлана Тулуш чугаалаан.

Россияның Президентизи Владимир Путин чурттуң экономиказының янзы-бүрү

адырларында эң-не чугула чедишкыннерин көргүзери-биле база улаштыр делегей чергелиг кады ажылдажылганы чорудары-биле, делегей чергелиг "Россия" делгелге-шуулганы эрттирерин дааскан Чарлыкка атты салган.

/ Буяна САТ.

Бии-Хем кожуундан аалчылар

Танды кожуунуң төөгүлүг Кочетов суурга Тываның булуңнарындан аалчылар аян-чорук кылып бо-ла келгилээр. Ынчанмайн канчаар, Кочетов суур Тывада база төөгүлүг суурларның бирээзи. Тываның улустуң чогаалчызы К.-К.К. Чоодунуң шүлүү бадыткап турар болгай.

ТАР-ның Чазаа

тургустунгаш,

Тайбың болган Кочетов

суур.

Төөгүлүг тураскаалдар

Төвү болган Кочетов суур.

Амгы шагның салгалынга

Амыр болган Кочетов суур.

Ажыл-ижи улам хөгжээн,

Алдарлыг-ла Кочетов суур.

Сентябрь 26-да Бии-Хем кожуунуң хоочуннары Кочетов суурга аалдап келгеннер. Оларны Бии-Хем кожуунуң Хоочуннар эвилелиниң удуртукчузу Любовь Киимовна Алексеева баштап келген.

Оларның аразында чаңгыс-курсчум Татьяна Монгуш база келген. Татьяна Тамбаевна аян-чорук кылырынга дыка ынак. Ол Тываның, Россияның болгаш даштыкы чурттарның кайы-даа булуңунга чедип каапкан: Кыдаттың (Аньшань, Танганцзы, Суйфэньхэ, Маньчжурия), Улан-Батор, Египет,

Тыва Иван Сусанин — Оюн Дартаакының тураскаалында.

Шарм-эль-Шейх, Синайск ортук дээш четпээн чери чок.

Татьяна Тамбаевна Кочетов суурнуң музейинде делгеттинген экспонаттарны, скульптураларны көргөш, кайгатканын магадап чугаалаан. «Төөгүлүг сууруңарның болушкуннары ам-даа уламчылап, Тывада чок дээн ховар «Будда парк» силерниң чоргааралыңар болзун» — деп өөрүшкүзүн илереткен. Ол амгы үеде күскү дүжүдүн ажаап кааш, Бурят

Республикаже дыштанып чорупкан.

Бии-Хем кожуунуң хоочуннарының аразында каяа-даа ажылдап чораан ат-алдарлыг улус бар болду.

Василий Даваевич Маады 73 харлыг, күш-ажылдың хоочуну, Тываның алдарлыг башкызы. Ол 52 чыл иштинде өөрөдиге адырынга улуг үлүг-хуузу кириген. Бии-Хем кожуунуң Адалар чөвүлелин 10 чыл удурткан. Бии-Хем ко-

жуунуң хүндүлүг хамаатызы, аныктарның дагдыныкчызы.

Мария Бадылатпаевна Ооржак — культура адырының хоочуну, 51 чыл библиотекарлап ажылдаан.

Любовь Киимовна Алексеева — кадык камгалал адырының хоочуну.

Валентина Монгушова Эникпен — Бии-Хем кожуунуң совхозтарының үндизилекчилериниң бирээзи, алдарлыг саанчы, күш-ажылдың хоочуну.

Мая Оюновна Ондар — Тываның профэвилелиниң хоочуну, Кызыл хоорайның хоочуннарының хөй-ниити ажылының идепкейлиг киржикчизи;

Ирина Маадыевна Баян — алдарлыг башкы, өөрөдиге адырының хоочуну.

Раиса Байыртыевна Торлук-РФ-тиң Кадык камгалалының тергиини, күш-ажылдың хоочуну, дээди чаданың фельдшери. Аалчылар Кочетов суурнуң девискээринге эки дыштанып алганнар. Олар Аллея Буддазын, эки турачы Оюн алышкыларга база 19 эки турачыга болгаш тыва Иван Сусанин — Оюн Дартаакыга тураскаалдарны сонургап көргөннер.

Музей чанында «Сымыраныр терекке» хоочуннар күзелдерин сымыранып, ыдыктыг терекке мөгейгеннер. Оон аңгыда, суурнуң Оюн Болдукпан аттыг көдээ Культура бажыңын база сонургап четкеннер.

Аян-чоруктуң сөөлүндө хоочуннар Межегей хемниң эринге келгеш, арыг агаарлыг черге аыштанып-чемненип, аян-чоруун түңнөп чугаалажып, музейниң ажылдакчызы В.С. Оюнга өөрүп четтиргенин илереткеннер.

/ Сергей ОЮН,
«Танды-Уула» чечен чогаал
каттыжышкынының
кежигүну.

Онгу юбилейлиг хурал

Бо чылдың октябрь 21-де Москвада медицинаның дээди өөрөдиге черлериниң сургуулдарының, ординатор, аспирант эмчилериниң ассоциациязының онгу юбилейлиг хуралы байырлыг байдалга эрткен.

Юбилейлиг хуралга ук ассоциацияның он чыл иштинде кылып чоруткан ажылын база эртем-шинчилел талазы-биле илеткелдерни чыылганнар дыңнаан. Аңаа РФ-тиң Күрүне Думазының депутаты Айдың Сарыглар, Тыва Республиканың Медицина палатазының даргазы, Республиканың 2 дугаар эмнелгезиниң кол эмчизи Анжела Канчыр-оол, Москвада Тываның төлээ чериниң төлээзи Урана Иванова олар киришкен.

Ассоциацияны 2013 чылдың сентябрь 28-тен тура медицина эртемнериниң доктору, профессор, Тыва Республиканың улустуң эмчизи Вячеслав Сүдер-оолович Ондар үндизилеп тургускаш, ооң ажылын билдиги башкарганын айтыры чугула.

Бо организацияның кол сорулгазы — Москвада медицинаның дээди өөрөдиге черлери-биле харылзаа тудуп, ында өөренип турар студентилерге, ординаторларга, аспирантларга боттуг дуза чедирип, эртем ажылы-биле өөрөдигезин капсырлаштырган сургуулдар дооскуже оларны деткири.

Ассоциацияның даргазы Байыр Домбаанай он чыл иштинде кылдырган ажылдарны допчу, тода илеткээн. Кол-кол кылдырган ажылдар мындыг: «Шу-де ДЕНТ» деп төлевилел ёзуугаар Москвада чурттап турар 89 чаңгыс чер чурттугларының диштерин Н.И. Пирогов аттыг эмчи университетиниң студентилери, ординаторлары халаска эмнээн. Халаска эмнеттиргеннер аразында автор мен база барын айтып каайн. Тывада травматологияның үндизилекчилериниң бирээзи, Тыва АССР-ниң алдарлыг эмчизи, травматолог Виктор Александрович Верещагинниң чырык адынга эртем-практиктиг конферен-

цияны эрттиргени төөгүдө уттундурбас, келир үениң эмчилеринге өөрөдиглиг болуп арткан. Ол ышкаш ассоциация Тыва Республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдизинче угланган эртем төлевилелдериниң мөөрейин чарлаан. Мөөрейниң тиилекчилерин бирги чергениң диплому — 50 муң рубль, ийиги чергениң — 30 муң рубль, үшкү чергениң — 20 муң акша-биле шаңнаары көрдүнгөн.

Амгы ниитилелдиң хамаатызы, ылаңгыя эмчи кижигү бүгү талазы-биле сайзыраңгай болур ужурлуг. Кадык болур дизе, спорт-биле өңүктөжир. Бо талазы-биле Москвада «Тыва чуртташтар» ниитилелиниң Президенти Вячеслав

Сүдер-оолович Ондарның шаңгалыг пляжка хол бөмбүүнүң маргылдаазын эрттиргени киржикчи бүрүзүнүң хей-аьдын көдүргөн.

Бо бүгүңү Байыр Домбаанай илеткээн соонда, Сеченов аттыг Эмчи университетиниң бешки курсчузу Очур Салчактың «Сеченов аттыг университетте өөрөдиге, ажыл-амыдырал» база анестезиолог-реаниматолог Саяна Серен-оолдун «Тыва Республикада элээди ажы-төлдүн хан базыышкыны улгаттырар психосоциал факторлар» деп темаларга эртем-шинчилел талазы-биле илеткелдерин хуралдың киржикчилери сонургап дыңнаан.

Хурал адакталганда, меңээс сөс бээрге, Томскунуң Эмчи институтунга өөренип тургаш, анатомия эртемни дужаары

эң бергезин шүлүктөп, эмчи эртемни чедип алгаш, Мөңгүн-Тайга, Чаа-Хөл кожууннарга чаштар эмнеп, ЛОР эмчизи турганымны, амыдыралымга болган таварылгаларны чугаалап, эмчи болуру буянныг болурундан аңгыда, кончуг харысалгалыг берге мергежил дээрзин угааткаш, өөренип дооскаш, төрөөн Тывавыска ажылдаарын студентилерге сеткилимниң ханызындан күзедим. Хурал хөөмей-сыгыттыг байыр чедиришкени, шайлаашкын база чурукка тырттырышкын-биле доозулган.

/ Зоя ДОНГАК,
эмчи, РСФСР-ниң кадык
камгалалының тергиини,
Тываның база Россияның
чогаалчылар, Журналистер
эвилелдериниң кежигүну.

Извещение об утверждении результатов определения кадастровой стоимости объектов капитального строительства, расположенных на территории Республики Тыва

Министерство земельных и имущественных отношений Республики Тыва извещает об утверждении результатов определения кадастровой стоимости объектов капитального строительства (зданий, помещений, сооружений, объектов незавершенного строительства, машино-мест), расположенных на территории Республики Тыва, по состоянию на 01 января 2023 г.

Государственная кадастровая оценка объектов капитального строительства проводилась Государственным бюджетным учреждением Республики Тыва «Центр государственной кадастровой оценки» (ГБУ РТ «ЦГКО») на основании приказа Минземимущества РТ от 21 декабря 2020 г. № 93 «О проведении в 2022, 2023 годах государственной кадастровой оценки объектов недвижимости».

Результаты определения кадастровой стоимости объектов капитального строительства утверждены приказом Минземимущества РТ от 06 октября 2023 г. № 35-од «Об утверждении итогов государственной кадастровой стоимости объектов недвижимости (зданий, помещений, сооружений, объектов незавершенного строительства, машино-мест), расположенных на территории Республики Тыва» (зарегистрирован в Минюсте Республики Тыва 09.10.2023 г. за № 898).

Результаты государственной кадастровой оценки вступают в силу с 01 января 2024 г.

Заявления об исправлении ошибок, допущенных при определении кадастровой стоимости объектов капитального строительства, рассматриваются ГБУ РТ «ЦГКО» с 01 января 2024 г. в порядке, предусмотренном статьей 21 Федерального закона от 03 июля 2016 г. № 237-ФЗ «О государственной кадастровой оценке».

Ошибками, допущенными при определении кадастровой стоимости, являются:

1. несоответствие определения кадастровой стоимости положениям методических указаний о государственной кадастровой оценке;

2. описка, опечатка, арифметическая ошибка или иная ошибка, повлиявшие на величину кадастровой стоимости одного или нескольких объектов недвижимости.

Заявление об исправлении ошибок, допущенных при определении кадастровой стоимости, вправе подать любые юридические и физические лица, а также органы государственной власти и органы местного самоуправления.

Заявление об исправлении ошибок, допущенных при определении кадастровой стоимости, подается одним из следующих способов:

1) почтовым отправлением с уведомлением о вручении на почтовый адрес: 667000, Республика Тыва, г. Кызыл, ул. Щетинкина-Кравченко, д. 57, помещения 13-15;

2) при личном обращении в многофункциональном центре предоставления государственных и муниципальных услуг;

3) в форме электронного документа, подписанного усиленной квалифицированной подписью заинтересованного лица или его представителя на электронный адрес: tsgko17@mail.ru;

4) с использованием информационно-телекоммуникационных сетей общего пользования, в том числе сети Интернет, включая портал государственных и муниципальных услуг.

Форма заявления об исправлении ошибок, допущенных при определении кадастровой стоимости, утверждена приказом Федеральной службы государственной регистрации, кадастра и картографии от 06 августа 2020 г. № П/0286.

Адрес ГБУ РТ «ЦГКО»: 667000, г. Кызыл, ул. Щетинкина-Кравченко, д. 57, пом. 13-15: Телефоны для справок: 8 (39422) 3-37-03, 3-25-24, 3-24-07.

Адрес электронной почты ГБУ РТ «ЦГКО»: tsgko17@mail.ru.

Байыр чедириишкини

Октябрь айда бистиң хүндүткелдиг ачавыс Эрес-оол Калзанович ТУЛУШ 80 харны харлап турар. Ол — олут орбас эрес-кежээ, ажи-төлүңгө үлегерлиг ада, кырган-ача. Ол амгы үеде Чөөн-Хемчик кожууннун Теве-Хая суурда амыдырап-чурттап чоруур. Ачавыс колхоз, совхозтун малын малдап, трактористеп чораан. "Күш-ажылдың хоочуну" деп хөрек демдээниң эдилекчизи. Ачавыска черге чедир мөгейип, дараазында одуругларны бараалгаттывыс!

Хаяалыг хүн өртемчейге турбаан болза,
Хайым-иштиг амыдырал турар деп бе?
Хайыралдыг ачам чаяап калбаан болза,
Хамааты бооп чурттап чоруур шаам бар бе?

Ынчаар бисти бүгү чүүлге, ажил-ишке
Айтыкчывыс, сүмелекчивис болуп чор сен.
Сени йөрээп, эки күзел күзевиишаан,
Четтиргенивис илеришил, ынак Ачай!

/ Хүндүткел-биле,
ажы-төлүндөн.

ВАКАНСИЯ! ВАКАНСИЯ!

ООО «СЗ Энергострой» срочно требуются:

- Водитель сидельного тягача MERCEDES-BENZ ACTROS, категории Е

- Машинист тяжёлого гусеничного крана ДЭК-251

- Начальник ПТО

- Мастер бетонного завода и арматурного цеха

- Крановщик на ХСМГ-ХСТ-25т

- Разнорабочие

- Столяр-жестянщик

- Мастера СМР

БРИГАДЫ: плотников-бетонщиков, каменщиков, отделочников, штукатуров, маляров

- Заместитель главного бухгалтера

- водитель категории Е, на супер МАЗ для работы по городу.

☎ 8-913-351-51-40 (звонить в рабочее время)

📍 г.Кызыл, ул.Колхозная 2а

РЕКЛАМА +12

Для заказа рекламы звоните:

8-394(22) 2-18-10

Адрес: г. Кызыл, ул. Красноармейская 100

9-ая кнопка пульта:
Утренний эфир: 7.00 — 8.00 ч.
Вечерний эфир: 18.00 — 19.00 ч.

ведущее информационное агентство Тувы.
Публикуем только проверенные новости

№1 общественно-политическая газета Республики Тыва

ЕДИНСТВЕННАЯ газета с тиражом 7 тыс. экз. в неделю на тувинском языке!

Жизнь Молодежи Тувы! Культура, афиша, истории, персоны

Детский развлекательный журнал, выходит ежемесячно.

Радио "Звезда-Кызыл"

ИЗГОТОВЛЕНИЕ СУВЕНИРНОЙ ПРОДУКЦИИ

ИЗДАТЕЛЬСКИЙ ДОМ
ТЫВАМЕДИАГРУПП
ПРЕДЛАГАЕТ УСЛУГИ:

Музыкальное поздравление на канале «Тува 24» от 3500 рублей (до 70 слов, 6 фотографий, 1 песня)

размещение рекламы в сообществе ТМГ в ВК: от 1500 рублей за пост

размещение рекламы в газете: 1000 рублей

www.shyn.ru
Размещение: 80 рублей в день. В месяц — 2400 руб.

Более 16 тысяч подписчиков в ВК! размещение рекламы в газете: 1000 рублей

размещение рекламы в газете: от 2000 рублей

Реклама от 99 рублей

100%
ОХВАТ
ВАШЕЙ
РЕКЛАМЫ
В ТУВЕ!

САМЫЕ НИЗКИЕ ЦЕНЫ!

ПОСТОЯННЫЕ АКЦИИ!

- КРУЖКИ

- ТАРЕЛКИ

- МАГНИТЫ

- ПРИГЛАСИТЕЛЬНЫЕ

- ФУТБОЛКИ

- БЕЙСБОЛКИ

РЕКЛАМА +12

Бедик деңнелдиг байырлал

2023 чыл Республикага юбилейлер-биле байлак чыл дээрзин телевидение, солун-сеткүүлден номчуп, көрүп олурар бис. Ооң-биле чергелештир чылдан чылче байырлап турарывыс Улуг назынныглар хүнүн Сүт-Хөл кожуунуң Алдан-Маадыр сумузунга байырлап эрттирген. Байырлал тускай программа езугаар, хоочуннарның сагыш-сеткилин өөртүп, бедик деңнелге эрткен.

Кожуунуң сумуларын-дан келген хоочуннар Алдан-Маадыр аттыг Национал музейниң суурда салбырынга экскурсиялап, Хосталга шөлүңгө чурукка ырттыржып, маадыр өгбелерни дагын сактып, Оргу-Шөлде тураскаалдарже чедип дыштанганнар. Үе-чергелери-биле ужуражып, чугаалажыры кымга-даа солун болгай. Чоокта чаа капитал септелге эрткен каас-шиник дериттинген Самбажык аттыг көдээ культура ордузунга арыннарында хүлүмзүрүг чайнаан хоочуннар долдур олурупкан.

Байырлалдың башкарыкчызы культура ажылдакчызы А.З. Ооржак хоочуннарга байыр чедирип, оларны алгап-мактаан одуруглар-биле байырлалды ажиткан. Бичии салгалдарның оюн-көргүзүү, культура ажылдакчыларының ыр-шоору хоочуннарның хей-аьдын көдүрүп турган болбайн аан. Бо удаада байырлал Алдан-Маадыр

сумузунуң Эртинелер аттыг хоочуннар эвилелинде «Кежээки хаяа» ыры-хөгжүм ансамблиниң 10 чылдаан юбилейин демдегледип, кожуунуң сумуларының хоочуннарының аразына ансамбль көрүлдэзин организаастаан.

Мөөрей мурнунда «Кежээки хаяа» ыры-хөгжүм ансамблиниң тургустунганының кыска төөгүзүн ансамблдин удуртукчузу К.С. Донгактың таныштырганы онзагай болду. Ансамблдин солизи Любовь Дажы-Сегбеевна кайгамчыктыг үнү-биле ырлап, мөөрейниң аксын ажиткан. Кандыг-даа байырлалды ыры-хөгжүм каастаар болгай, программа езугаар ансамблдерниң хоочуннары орус-тыва ырыны негелде езугаар чаңгыландыр күүсеткеннер. Бирги ыры төрөөн чурт дугайында темага, ийгизги — хостуг темага.

Бирги ээлчегде Алдан-Маадыр сумузунуң «Кежээки хаяа» ансамбли сцена кырынче тыва тоннарлыг үнүп келгеш, бот-тывынгыр композитор, чангыс чер чурттуу Кысыгбай Ондарның «Алдан-маадыр» деп ырызын чонга бараалгаттылар. Ийи дугаарында Суг-Аксы сумузунуң «Арбай-хоор» ансамбли «Чес-Булуң» деп чер чуртун алгап ырлаштылар. Бора-Тайга сумузунуң «Дагдыныкчылар» деп ансамбли «Колхозумну» деп төөгүлүг ырыны бараалгатканнар. Ак-Даш сумузунуң хоочуннары «Чечектел-ле төрөөн Тывам» деп ырыны ийи дылга хостуг күүсеттилер.

Залда көрүкчүлөр диңмиттиг адыш часкаашкыннары-биле хоочуннарның хей-аьдын көдүргеннер. Ак-Даштың Хоочуннар даргазы Ольга Калдар-ооловна,

улуг назылыг ыраажы Чудур Донгак база үш кады төрөөн угбашкылар: Валентина, Антонина, Таисия Хеймер-ооловналар киржип турары онзагай. Суг-Аксының «Арбай-хоор» ансамблинде эр хиндиктиг ыраажыларывыс Виктор Сат, Валерий Ондар, Игорь Ооржак, Анатолий Сарыглар ырлажып үнүп кээрге, чоргааранчыг-ла чорду. Бора-тайгажыларда хоочуннар даргазы Галина Сергелецовна культураның хоочуннары Оюмаа биле Юрий Ондарлар-биле кады ырлашканнар.

Шииткекчилер түңнел үндүрүп турар аразында, сценаже кожуун Баштыңы-Төлээлекчилер хуралының даргазы Андрей Хертек хоочуннарга байыр чедиргеш, кожуунуң социал-экономиказына улуг үлүг-хуунун кириген хоочуннарда Алдан-маадырларның тура халышканындан бээр 140 чыл оюнуң юбилейлиг медальдарын тывысты. Оларга 80 ажыг харлыг улуг назынныглар Чанчы Ойдуновна Куулар, Мандыш Хуваяковна Ооржак, Чечек Хунаевна Монгуш, кадык камгалалының хоочуннары Наталья Ыйдымбуевна Серен-Доржу, Чечек Чассыг-ооловна Ондар, Сугдер Санчай-ооловна Монгуш, көдээ ажыл-агыйның хоочуну Каң-оол Унгулович Хомушкуну, кожуунуң хоочуннар эвилелиниң даргазы Виктор Канчыыр-оолович Сат, Анатолий Конгар-оолович Сарыглар, «Кежээки хаяа» ансамблиниң удуртукчузу, сумуда хоочун-

нар хей-ниити организациязының даргазы Клавдия Социаловна Донгак дээш ескелерни-даа шаңнаан.

Түңнел чок чүве турбас, шииткекчилерниң даргазы, Сүт-Хөл кожуунуң чагыргазының социал-политика талазы-биле оралакчызы Светлана Николаевна тиилекчилерни чарлаан. Бирги черде Алдан-Маадырның «Кежээки хаяа» ансамбли, ийиги черде Суг-Аксының «Арбай-хоор» ансамбли, үшкү-дөрткү черлерде Бора-Тайганың «Дагдыныкчылар», Ак-Даштың хоочуннар ансамбльдары төлөптиг болганнар. Тиилекчилерни кожуун болгаш Алдан-Маадыр суму чагыргазы «изиг хан-биле» деткээн.

Кааң аяс күскү хүнде Улуг назынныглар хүнү аян ырлыг, аяк шайлыг эрткен. Бора-Тайга сумузундан улуг назынныглар Дадар Сергеевна, Доора Кучановна, Ак-Даш сумузундан Чудур Уйнуков-оолович, Виктор Шуур-оолович, Павел Дамдын-оолович, Зоя Лопсан-Шыраповна, Валентина Донгак-ооловна, Маруся Мажыевна, Валентина Хеймер-ооловна, Клара Сотпаевна, Суг-Аксындан Зоя Сугдировна, Светлана Анзатовна, Лориса Ховалыговна, Наталья Чоодуевна, Валерий Кертик-оолович, Любовь Докпаковна, Зоя Норбуевна, Кызыл-Тайгадан Берзат Каң-ооловна, Карбы Допуракович, Оюмаа Калчановна, Кара-Чыраадан Клара Канчыыр-ооловна, Зинаида Дулдуйевна, кожуунда эң улуг назылыг Алдан-Маадыр сумузундан Маспын Килченевна Ондар, Борбаанай Амчыгыровна Ооржакка хол белектерин сунуп, кожуунуң удуртулганы байыр чедирген.

Ол ышкаш кожуунуң Хоочуннар эвилелиниң даргазы Виктор Канчыыр-оолович Сат баштаан организастыг комитет сумуларның хоочуннарының аразына спортчу хемчеглерни эрттирип, тиилекчилерни түңнеп, шаңнаан. Моон-даа соңгаар Улуг назынныглар хүнүн чылдың-на кожуунуң сумуларына аалдажып, эрттирип турарын сүмөлешкен.

/ З.Д. МОНГУШ,
күш-ажылдың хоочуну,
башкы.

ШЫН

ТУРГУЗУКЧУЗУ:

"Тыва медиатрупп" ПБ
ТР-ниң КАА

Кол редактор
С.Н. МОНГУШ.

Редакцияның болгаш
үндүрүкчүнүң адреси:
667000. Тыва Республика
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100,
каът 2, каб. 206

РЕДАКЦИЯНЫҢ
ТЕЛЕФОННАРЫ:

Редактор — 2-01-35.
Чарлал килдизи — 2-18-10
Солун чыскаакчылары:
А.К. Ооржак, А.Ч. Чамзырын —
2-17-94

Корректор: Ч.Н. Мачык,
А.А. Лагбы — 2-17-94
Харылзаа, информация техно-
логиялары болгаш массалыг
коммуникациялар адырынга
хайгаарал талазы-биле федерал-
дыг албанның Енисей эргелели
«Шын» солуну 18.10.2022 чылда
бүрүткээн.
Бүрүткел дугаары —
ПИ № ТУ 24-01214

Солунну «Тываполиграф» КХН-ге
парлаан.
(Индекс: 667000. Тыва Республика,
Кызыл, Щетинкин болгаш Кравчен-
ко, 1).

Солунда парлаттыг материал-
дарның авторларының бодал-
дары редакцияның туружу-биле
дүүшпейн барып болур. Айыт-
тыг саннары болгаш өске-даа
фактылары, дыңнадылары дээш
авторлар боттары харыылаар.

Чагыдылга индекиси:
хуу кижилерге — П6855,
организацияларга — П6860

Солун неделяда ийи катап үнер
(среда, суббота).

Номерни парлалгаже дужааганы:
график езугаар — 21.00,
херек кырында — 18.00.
Солун келбейн барганда, 2-11-52
телефонче долгаар.

Солунуң сайтызы:
shyn.ru

Электроннуг почтазы:
shyntuva@mail.ru
shyntuva@yandex.ru

Тираж
2450 кезек

2023 ЧЫЛДА «ШЫН»
СОЛУНУҢ ЧАГЫДЫЛГАЗЫ:

ПОЧТА ДАМЧЫШТЫР —
1282,9 рубль.

БИР ЭВЕС РЕДАКЦИЯДАН
ЧАГЫДАР БОЛЗА,
ЧАРТЫК ЧЫЛДА — 864 рубль.
Тел.: 8(39422)3-39-45, 2-18-10